

Айзат Ултон

БИРИНЧИ ТОМ, ДРАМАТУРГИЯ

ҒАФУР ҒУЛОМ НОМИДАГИ АДАБИЁТ ВА САЊАТ НАШРИЁТИ
ТОШКЕНТ — 1971

ИМОН

Икки қисмли драма

ИШТИРОК ЭТУВЧИЛАР

- Йўлдош Комилов. Химия фанлари доктори, профессор.
59 ёшда.
- Рисолат. Унинг қайнаси. 75 ёшда.
- Ойша. Комиловнинг катта қизи. Медицина фанлари кандидати. Илмий-текшириш институтининг директори, 34 ёшда.
- Карим Собиров. Ойшанинг ари, журналист. 40 ёшда.
- Ориф. Комиловнинг ўғли. Химик-фармацевт, фан кандидати.
Ойша директор бўлган институтда илмий ходим. 32 ёшда.
- Азиза. Орифнинг хотини. Врач, 29 ёшда.
- Озода. Комиловнинг кичик қизи. Педагогика институтининг охириги курс студенти. 22 ёшда.
- Сидиқжон Нуриев. Қишлоқ хўжалиги институтининг илмий ходими, агрохимик. Фан кандидати. 29 ёшда.
- Наим Саижаров. Ойша директорлик қилаётган институтнинг илмий ходими. Комиловнинг мактабдош дўсти. 58 ёшда, аммо ёшроқ кўринади.
- Воқеа бизнинг кунларимизда Тошкент атрофида, Комиловларнинг боғида, бир кунда ўтади.

БИРИНЧИ ҚИСМ

Комиловларнинг шаҳардан ташқаридаги боғи. Ҳам меҳмонхона, ҳам овқатхона вазифасини бажарувчи бўлма.

Тўрда иккинчи қаватга, профессор Йўлдош Комиловнинг кабинетига чиқадиган зинапоя. Унг ва чаптаги ички хоналарга ва ташқарига чиқадиган уч эшик. Меҳмонхона шинам дид билан жиҳозланган. Фақат шифтдаги катта, жуда ҳашаматли қандил бу ерга бегоналигини яққол билдириб турибди. Рўпарала ўртача ҳажмдаги икки портрет. Буларнинг бири Комиловнинг марҳума хотини Сожида (45—50 ёшларда), иккинчиси — 19 ёшларда оддий солдат кийимидаги йигит — Комиловнинг фронтда ҳалок бўлган ўғли Алишер.

Тонг пайти.

Ташқаридан *Рисолат* киради. Чироқни ёқади. Хона қандилнинг мўл нурига тўлади. Рисолат сервантдан ошхонага керакли бир нарсани олади-да, чироқни ўчиришни унутиб, чиқиб кетади. Тонг ёриша боради. Болохонадан уй кийими — халатда *Озода* чиқади. Қандилга кўзи тушади ва «вой, бувим тушгур, чироқни ўчиришни унутибди» дейди, чироқни ўчиради. Деразаларнинг пардасини кўтиради. Хона энди чарақлаган қуёшнинг оппоқ нурига тўлади. Ташқарида — баҳор. *Озода* тонг гўзаллигига мафтун бўлиб, дераза олдида ташқарига тикилиб қолади, завқ билан чуқур нафас олади.

Озода (хаёлчанлик билан секин). Салом, э қуёш!
Салом э янги кун! Истайманки, сен ҳам шунча кунларим-
дек ёруғ ва саодатбахш бўл!

Ташқаридан *Азиза* киради. У ҳам халат кийган. Уйчан ва гамгин.
Озоданинг бу ерда эканига эътибор қилмайди.

*Озода (Азизанинг пайдо бўлганига ажабланиб,
аммо ҳамон ўз ҳислари асоратида)*. Салом, келинойи!
Азиза. Салом, *Озодахон!*

Озода. Қаранг, табиат қандай чиройли!

Азиза (аввали гамин кайфиятда, аммо табиатнинг ўзаллигига қойил бўлмасдан иложсиз). Ҳа, ўзига маҳлиё қилади!..

Озода. Ҳозиргина мен кўнглимда ҳар бир кунимизнинг мана шундай ёруғ бўлишини тиладим.

Азиза. Яхши тилак! Эзгу умид!

Озода. Осмоннинг тиниқлигини қаранг-а!

Азиза (ташқарига тикилиб, афсус билан). Узоқдан қора булут кўтарилиб келяпти.

Озода (Азиза қараган томонга қараб, хотиржам). Уткинчи булут.

Азиза (сўзларига ўзича бир маъно бериб). Уткинчи булут ҳам баъзан шундай иш кўрсатадики!..

Озода (Азизанинг маънос кайфиятини энди пайқаб, ажабланиб). Келинойи, бугун жуда эрта турибсиз? Дам олиш кунлари тўйиброқ ухлаб олиш одатингиз бор эди...

Азиза. Сиз ҳам тонг отмасдан турдингиз? Мен ташқарига чиққанимда деразангизда чироқ кўрдим.

Озода. Ҳа, мен бугун ухлаганим йўқ, десам ҳам бўлади.

Азиза. Қиз бола тунлари кўпинча бедор бўлади. Бу сафар оромингизни нима бузди?

Озода. Дадамнинг бугун кетиши... Узимнинг давлат имтиҳонларидан сўнг районга ишга жўнашим... (Уялиб жим қолгач.) Иннайкейин... Сидиқжон масаласи... Бошим қотиб, ярим кечагача ухлаёлмадим. Кейин жиндек кўзим илинди-ю, яна уйғониб кетдим. Қайтиб кўзимни юмолмадим. Туриб кундалик дафтар ёзишга ўтирдим.

Азиза (ҳавас билан). Бир вақтлар мен ҳам кундалик ёзар эдим.

Озода. Ҳозир ёзмайсизми? (Азиза бош чайқайди.) Нега?

Азиза. Энди мен ҳар куни неча-неча кишининг касаллик тарихини ёзаман. Касалхонадан уйга шунчалик чарчаб қайтаманки, яна қўлга қалам олиб, ўз тарихимни ёзишга мадорим қолмайди.

Озода. Ишингиз шунчалик оғир экан, ташлаб, уйда тинчгина ўтирсангиз яхши эмасми? Акам сизнинг ойлигингизга муҳтож бўлмаса.

Азиза. Ҳа, бу уйда ҳеч ким менинг ойлигимга муҳтож эмас. Аммо бу уйдан ташқарида менга, менинг ҳунаримга муҳтожлар кўп. Мен ўзим агар бир кун одамларга

керак бўлмай қолсам, одамликдан чиқиб қолганга ўхшайман.

Озода. Гапингиз қизиқ: гўё сиз бу уйда ҳеч кимга керак эмасдек. Сиз ҳаммамизга кераксиз. Айниқса акам сизни жуда севади.

Азиза. Шу гап ростмикин?

Озода. Бўлмасам-чи! (*Азиза афсус билан бош чайқайди ва алам билан юзини ўгиради.*) Вой ўлай! Рангингиз бир хил? Тобингиз йўқми? Нега кўзларингизда ёш? (*Азиза жим.*) Нима гап?

Азиза. Айтолмайман.

Озода. Менга-я?

Азиза (*яна ҳам қаттиқроқ алам билан*). Ҳатто сизга ҳам айтолмайман.

Озода. Нечук?

Азиза. Чунки бугунги кундан кутган эзгу умидларингизни чилпарчин қилгим йўқ.

Уз хонасига киради. Остонада у ёқдан елкасида сочиқ билан чиқиб келаётган Орифга дуч келади. Ундан юзини ўгириб, саломига суст жавоб бериб ўтиб кетади.

Озода. Салом, ақа.

Ориф. Салом. (*Мулойимлик билан кулиб.*) Сингилжон, келинойингнинг қовоғидан қор ёғиб қолибди. Нима бало?

Озода. Билмадим.

Ориф. Сенга ҳеч нарса демадимми?

Озода. Йўқ.

Ориф (*енгил тортиб*). Ҳа, яна очилиб, сочилиб кетарлар.

Чиқади. Рисолат киради.

Рисолат. Ҳой, Озода, чиқиб менга қарашворсанг бўлмайдимми? Битта ўзим шошиб қоляпман.

Озода. Ўзим ҳам ҳозир олдингизга чиқай деб туриб эдим.

Рисолат (*сервантдан бир нарса олиб беради*). Ҳа-демай опанг билан поччанг ҳам келиб қолишади. Ма, ушла. Тандирга қарашворсанг бўлди.

Озода. Хўп. (*Кетаётиб, қайтади.*) Бувижон, келинойим нега хафа?

Рисолат (атайин билмасликка солиб). Билмадим.
Нечундир настраги бузуқ.

Озода (ўзини кулидан зўрға тўхтатиб). Келин-
ойимнинг настроениясини ким бузди экан?.. Кеча кечқу-
рун овқат маҳалида ҳам эрига тумтайиб ўтирган эди...
Кейинги вақтда акам билан келинойимнинг ўртасига ал-
лақандай совуқлик тушди. (Ғазабланиб.) Буни дадам сез-
майди шекилли!

Рисолат. Дадангнинг иши кўп, ўз ташвиши боши-
дан ошиб ётибди, болам.

Ориф қайтади. Гап бўлиниб қолиб, Озода чиқади. Рисолат
ичкарига кириб кетаётган Орифни тўхтатади.

Рисолат. Тўхта, болам, жиндек гапим бор, ўтир.

Ориф (сезиларли ҳаяжонда). Хўш, бувижон?

Рисолат. «Эру хотин орасига эси кетган тушади»
дейдилар. Аммо лекин...

Ориф (жиддийлашиб, кампирнинг сўзини бўлади).
Ҳа, келинингиз арз қипти-да сизга. Бирор нарса дедими?

Рисолат. Йўқ, ўзим кўриб турибманки, Азизахон-
ни хафа қилиб қўйибсан. Орангизга совуқлик тушибди.
Даданг билса хафа бўлмайдимми?

Ориф (Рисолатнинг елкасидан қучоқлаб). Оббо бу-
вижон-э, яна ваҳимачилигингиз тутибди шекилли. Ҳеч
нарса бўлгани йўқ.

Рисолат (севиниб). Ҳеч гап йўқ дегин.

Ориф. Майда-чуйда гап. Ярашиб кетамиз.

Иккаласи эшикка йўналади.

Рисолат. Хайрият. Азизахонни ҳар нарсага хафа
қилаверма, болам. (Бирданига йиғлаб.) Келиним бечора
ўзи яхши бола. Ҳа, яхши бола!

Ориф (кампирнинг елкасидан қучоқлаб). Э, нега
мен Азизахонни хафа қилар эканман? Бошимга кўтариб
юраман!

Рисолат (йиғлашда давом этиб). Илоҳим умрла-
ринг узун бўлсин. Қўшақаринглар. (Чиқади. Ориф ёлғиз
йўланиб қолади.)

Санжаров пайдо бўлади.

Ориф (қўрқиб). Наимжон Санжарович?!

Санжаров (шошиб). Салом!

Ориф (шошиб). Салом! Қаллайи саҳарлаб бу ерда нима қилиб юрибсиз?

Санжаров (жуда жиддий). Сира кутилмаган воқеа. Бугунги газетани кўрдингизми?

Ориф. Йўқ. Биласиз-ку, боғимизга газета кечикиб келади.

Санжаров (газетани беради). Мана, ўқинг. Мана бу жойини ўқинг.

Ориф Санжаров кўрсатган жойини ҳаяжон билан кўздан кечиради.
Хуноб бўлиб «уҳ» тортади.

Ориф. Балло устига балло!

Санжаров (ваҳимада). Энди нима қилдик?

Ориф (зўрга ўзини босиб). Барибир ҳеч нарса қилишолмайди. Сиз маҳкам бўлсангиз нима қилиша оларди? Ўзингиз маҳкамсиз ишқилиб?

Санжаров. Хотиржам бўлинг. Лекин бизни ҳам бир жиҳатдан хотиржам қилиб қўйсангиз, деб келувдим.

Ориф. Қайси жиҳатдан?

Санжаров. Ишим, хизмат жойим жиҳатидан.

Ориф. Тушундим. Бу мақоладан кейин сизнинг институтда ишда қолишингиз амри маҳол.

Санжаров. Шундоғ.

Ориф. Бўйингизга конкрет айб қўйишолмаса ҳам, бир баҳона билан ишдан бўшатишга ҳаракат қилишади.

Санжаров. Албатта.

Ориф. Майли. Мен опам билан гаплашай.

Санжаров. Директор опамиз, ўзингиз биласиз, бизни унча ёқтирмайдилар. Дадангиз билан гаплашинг. Дадангиз директор опамизга тайинласалар...

Ориф. Яхши... Агар хотиним олдингизга бориб, бирор гап суриштирадиган бўлса, сиз ҳам...

Санжаров (Орифнинг гапини бўлиб). Хотиржам бўлинг. «Кемага тушганнинг жони бир».

Ориф. Гапни чўзманг, тезроқ жўнанг.

Санжаров (кетаетиб). Кеча дадангиз Москвага кетяпман, деган эдилар.

Ориф. Ҳа, бугун кетади. Дадам билан бугуноқ гаплашаман. Опам ҳам бугун бу ерга келадиган.

Санжаров. Жуда соз бўлибди-да.

Ориф. Хотиржам бўлинг. Хайр. Бу томондан ўтинг. Биров кўрмасин.

Санжаров кетади. Ориф ўйланиб туриб қолади. Азиза чиқади. У халатини ташлаб кўйлак кийган.

Азиза. Биров билан гаплашаётувдингизми? (Ориф тумтайиб, индамай туради.) Нега индамайсиз? Нега аччиғланяпсиз?

Ориф. Қўлингизда қиттак далилингиз бўлмаган ҳолда, устимга тоғдек гуноҳни оғдариб ўтирибсизу, яна аччиғим келмасинми?

Азиза (алам билан). Гуноҳингиз ҳақиқатан ҳам тоғдек.

Ориф. Яна ўша гап (Дарров юмшаб.) Келинг, жоним, ярашайлик.

Азиза. Мен ҳам шуни айтяпман. Ярашайлик. Аммо шартимни бажарсангиз.

Ориф. Шарт? Ал Иўқ гуноҳни бўйнимга олиб аҳмоқманми?!

Азиза (Орифнинг елкасига осилиб ялинади). Жон Орифжон ака, яна ялинаман. Гуноҳингизни бўйнингизга олинг. Ўзингиз бўйнингизга олинг. Ихлосимни қайтарманг. Муҳаббатимни поймол қилманг. Мен қийналиб кетдим: уйимизда катта бахтсизлик рўй берибди-ку, мен уни ҳаммадан яширишга мажбурман.

Ориф. Бекор айтибсиз! Ҳеч қандай бахтсизлик рўй бергани йўқ.

Азиза. Ялинаман, айбингизга иқрор бўлинг.

Кутилмаганда қўлида дастурхонга тааллуқли нарса билан Озода киради. Буларни бу аҳволда кўриб, аввал ҳайрон бўлади ва кейин севиниб кетади.

Озода. Ана холос! «Эру хотиннинг уриши — дока рўмолнинг қуриши». (Келинойисини ўпади.) Хурсандман, ярашганларингизга хурсандман. Раҳмат, келинойи, раҳмат, ака! (Дастурхон олдига бориб, олиб келган нарсани тузайди. Ўнғайсиз пауза.) Опам билан поччам ҳам ҳозир келиб қолса керак.

Ориф (гап топган бўлиб). Дастурхонни ташқарига тузасак, яхшироқ эмасми? Тоza ҳавода ўтирардик.

Озода (хурсанд кулиб чиқиб кетаётиб). Баҳор ҳавоси қурсин, дарров бузилади. Шамол кўтариляпти, да-

дам шамоллаб қолмасин деб бувим дастурхонни шу ерга тузашни буюрдилар. (Болохонага чиқиб кетади.)

А з и з а (жуда жиддий). Демак, бўйнингизга олгингиз йўқ.

О р и ф. Йўқ!

А з и з а. Мен гуноҳингизни бўйнингизга қўйсам-чи!

Орифнинг юраги гаш. У ўйлаиб қолади ва Азизанинг кўзига бир тикилиб олиб, бир қарорга келади.

О р и ф (бирданига). Қўйинг шу бемаъни гапларни! (Ичкарига кириб кетади.)

А з и з а (ўзига ўзи). Энди нима қилар экан?

Ичкаридан О р и ф кийиниб чиқади ва эшикка йўналади.

Қаёққа?

О р и ф. Мен бир магазинга бориб, коньяк топиб келай. Дурустроқ бир ўтиришайлик. Ахир, бугун дадам сафарга кетяпти.

А з и з а (Орифнинг кўзига тикилиб). Сиз ҳозир шаҳарга тушиб кетмоқчисиз.

О р и ф (ниятини Азиза пайқаганидан ҳайрон, аммо билдирмасликка тиришиб). Шаҳарда нима қилман?

А з и з а. Қишлоқ магазинида ҳар сафар ҳам коньяк бўла бермайди. Демак, сиз шаҳарга тушишга мажбур бўласиз. Шундай эмасми?

О р и ф. Шундай бўлса, нима бўлибди?

А з и з а. Овора бўлманг. Коньякни ўзим олиб келиб қўйганман. Кеча дадам буюрган эдилар.

О р и ф. Дадам ичмайди-ку, коньяк буюрадими?

А з и з а. Билмадим. Керакдир-да! (Буфетдан коньякни олиб, стол устига қўяди.) Мана коньяк.

О р и ф (катта умиди пучга чиққандек бўшашиб кетади. Аммо бунга ишонмагандек, яна хотиржам бўлади). Ҳа, майли, биз бир хизматдан қутулибмиз-да.

Чиқмоқчи бўлади. Азиза унинг йўлини тўсади.

А з и з а (ялиниб). Жон, Орф ака...

О р и ф (жаҳл билан унинг сўзини бўлади). Бўлди-е! Сиз мени ҳақиқатан севсангиз, у гапни миянгиздан чиқариб ташланг. (Болохонадан янги кўйлак кийган Озода

тушади. Мулойимлашиб.) Бўлмаса, қаттиқ уришиб қоламиз, жонгинам.

Чиқади. Бу гап устидан чиққан Озода ҳайрон бўлиб қолади. Кейин ўзини билмасликка солади. Азияга қўшилиб дастурхон тузайди. Азия аввалгидан ҳам ортиқроқ ўйга толган.

Озода. Келинойи, ярашиб олганинглар жуда яхши бўлди-да! (Хаёл суриб.) Сидиқжон билан биз ҳам мана шундай бир уришиб, бир ярашиб яшармиканмиз-а, келинойи? Сидиқжондан менга озор етишига сира ишонмайман. Севган кишингга озор беришинг мумкинми?

Азия. Севги ўзи севган кишингга озор етказишга мажбур этса-чи?

Озода ялт этиб келинойисига қарайди. Соат оғир занг уради.

Озода. Соат ўн. Дадам ҳозир бу ерга тушади.

Азия. Юринг, нонуштани тезлатайлик.

Озода (кетаётиб). Келинойи, дадамини гуллар билан қарши олсак, нима дейсиз? Ахир, бугун дадам учун тантанали кун.

Азия (руҳланиб). Юринг, албатта гул билан кутиш керак.

Чиқадилар. Саҳна бир оз бўш қолади. Ойша билан Собиров пайдо бўлади. Қўлларида совғалар.

Собиров. Ҳеч ким йўқ-ку?

Ойша. Ҳайронман.

Собиров (кулиб). «Айтмаган жойга йўнмаган таёқ» бўлиб кириб келибмиз шекилли, хоним. Ўзимиз эрталабга таклиф этилганмидик?

Ойша. Дадам ўзлари кеча телефон қилиб, чойга етиб келинглар, кун бўйи бирга бўлайлик, деган эдилар. (Ик-каласининг ҳам назари қандилга тушади.)

Собиров (қандилга ишора қилиб). У-ў, янгилик?!

Ойша. Янгилик.

Рисолат киради. Қўлида дастурхонга тааллуқли нарса.

Рисолат. А-а, келдингларми, чироғларим! Саломатмисизлар? Кайфларинг чоғми?

Ойша. Раҳмат, бувижон.

Собиров (қўлидаги совғани беради). Ўзларинг соғ-саломатмисизлар?

Рисолат. Худога шукур! *(Совгани олиб.)* Бекорга овора бўлибсизлар-да, болам. Раҳмат. Болалар қани?

Собиров. Болаларнинг пионер саройида ишлари бор экан.

Ойша. Аммо дадамни кузатгани аэропортга чиқшади.

Рисолат. Эссизгина! Эварагиналаримни жуда соғинган эдим!

Собиров *(стол атрофидаги стулларнинг кўплигига эътибор этиб.)* У-ў, бугун кўпчилик эканмиз-ку.

Рисолат. Йўқ. Узимиз. Сидиқжон ҳам келиб қолса керак.

Ойша. Сидиқжон? Уни райондан Озода чақиргандир?

Рисолат. Ҳа, чақирдим, деятувди. Улгуриб келармикин?

Собиров. Сидиқжон келадиган бўлса, тўй яқин экан-да?

Рисолат. Шунақа шекилли.

Ойша. Бу иш дадам билан бамаслаҳат пишибдими?

Рисолат *(норози)*. Дадангнинг болохонадан тушишга қўллари тегмайди. Озода бечора бу тўғрида дадасига қандай оғиз очишни билмайди... *(Дастурхон билан машғул бўлиб.)* Уэр. Сизларни ҳозир дастурхонга ўткиза олмайман. Ҳали ками-кўсти бор.

Собиров. Ундай бўлса, биз ҳам қарашвора қолайлик... *(Кампирнинг фартуғини олиб, Ойшанинг олдига келиб, кулиб.)* Сипоҳликни йиғиштириб қўйиб, пича хизматда бўласиз-да энди. Қани, бир ўринларидан туриб юборсинлар-чи, ўртоқ директор.

Ойша *(ўрнидан турмай)*. Ташаббусингизга раҳмат! Аммо мени бир оз холи қўйинг. Озода билан гаплашадиган гап чиқиб қолди.

Собиров *(ҳавиллашиб)*. Ҳа, бу гал ҳам раҳбарликдан қўлим бўшамайди денг.

Ойша. Ҳазилни қўятуринг энди. Гапим жиддий.

Рисолат *(Собировга)*. Болам, Ойшахоннинг менга кераги йўқ. Аммо сиз жиндек ўтин ёриб берасиз-да. Боядан бери шу ишни кимга буюришни билмай туриб эдим. Орифжон бўлса, сира тутқич бермайди.

Ойша *(кулади)*. Чиқиб кетаётган Рисолатга. Яшанг, бувижон. Куёвингизга хўп хизмат топдингиз-да! *(Соби-*

ровнинг семизлигига ишора қилиб кулади. Тантана билан.) Ажаб бўлдими, ўртоқ ташаббускор!

Собиров. Бошга тушгани кўз кўрибди! Қани, ойижон, бошланг.

Рисолат. Каримжон, энди хафа бўлмайсиз-да. Сизга пизкультаура бўлади, пизкультаура.

Куладилар. Рисолат билан Собиров чиқади.

Ойша. Бувижон, Озодани чақириб юборинг.

Рисолат. Хўп, болам.

Чиқадилар. Ташқаридан Рисолатнинг Озодани чақиргани эшитилади. Қўлида катта гулдаста билан Озода киради.

Озода. Келинг, опа, саломатмисиз?

Ойша. Раҳмат. Қани ўтир-чи! (Ўтирадилар. Пауза.)

Озода. Нима гап?

Ойша. Нима гаплигини сен айт. Биздан бемаслаҳат куёвга чиқмоқчи бўлиб қопсан деб эшитдик?

Озода. Мен куёвга чиқар эканману, сизга маслаҳат солмас эканманми? Онам вафотидан кейин, сиз менга ҳам опасиз, ҳам она.

Ойша. Тўй масаласи менсиз пишиб қопти-ку!

Озода. Аксинча, бузилиб турибди.

Ойша. Ким бузмоқчи?

Озода. Дадам!

Ойша. Ажаб!

Озода. Кеча кечқурун дадам билан анча гаплашиб ўтирдик. Менинг районга кетиш-кетмаслигимни сўзлашдик. Кейин гап Сидиқжонга кўчди. Дадам менадан «нима учун Сидиқжонни куёв қилмоқчисан?» деб сўрадилар. «Чунки Сидиқжон сизнинг энг яхши шогирдингиз» дедим. Дадам: «Ҳар қандай яхши шогирд ҳам яхши эр бўлавермайди, сен янглишмагин тагин» дедилар. Мен яна: «Сидиқжон мени яхши кўради» дедим... Яхши кўради. Шунақамасми, опажон?

Ойша (самимий таҳсин билан). Жуда яхши кўради.

Озода. Дадам бу гапдан ҳам бир чатоқ топдилар. «Сидиқжон жуда яхши бола. Аммо сен унинг муҳаббатини синовдан ўтказганмисан?» деб сўрадилар. Мен нима деб жавоб беришимни билмай қолдим. Ҳақиқатан ҳам Сидиқжоннинг муҳаббатини синаш етти ухлаб тушимга кирган эмас.

Ой ша. Аммо синовдан ўтмаган муҳаббат — муҳаббат эмас.

Озода. Дадам ҳам худди шуни айтдилар. Айтдилару, бошқа гапга кўчдилар.

Ой ша. Демак, дадам Сидиқжон масаласини очиқ қолдирибдилар... Узинг Сидиқжонни яхши кўрасанми?

Озода. Бўлмасам-чи! Худди билмагандек гапирасиз-а.

Ой ша. Қанчалик яхши кўрасан? Бутун гап шунда! Синглим, эркаклар ҳали ҳам шунчалик эркатойки эрининг ҳамма инжиқликларини кўтариш учун қаттиқ севган бўлишинг керак.

Озода. Наҳотки поччам ҳам шунақа эркатойлардан бўлса?

Ой ша (мамнуният билан). Йўқ, поччанг бошқа олам. (Ташқаридан келаётган болта товушига қулоқ солиб, кулади.)

Озода. Нега куласиз?

Ой ша (яна ҳам қаттиқроқ кулади. Бу кулда унинг Собировга бўлган чуқур меҳри сезилади). Поччанг ўтин ёряпти! (Семиз кишининг терлаб-пишиб ўтин ёришини кўрсатади. Куладилар.) Айтгандек, чиқиб бувингга қарашайлик. (Озоданинг кайфиятига назар солиб, яқин келади.) Кўнглингга гашлик солдим шекили. Ниятим холис. Мен сенинг бахтингни кўзлайман, синглим.

Озода. Дадамнинг гапидан кейин бошим қотган эди. Сиз жумбоқ устига жумбоқ бердингиз. Бошим қотди. Тамом гангиб қолдим.

Рисолат киради.

Ой ша. Сабр қил, синглим. Ҳаёт ўзи сени ҳам, Сидиқжонни ҳам синовдан ўтказади. Шошма! Умр савдоси!

Рисолат (Озодага). Ҳай, болам, сен Сидиқжондан айниб турибсанми ҳали?

Озода. Қайдам?!

Рисолат. Ие, нимаси қайдам? Сидиқжоннинг нимаси ёмон? Қўлда гулдэк ҳунари бор. Ақли ҳуши, афти башараси туппа-тузук. Бўйи-баста ҳам ўзингга ярашиқ... Иннайкейин, ҳалиги... ота-она, қавму-қариндош дегандек, оғир юки ҳам йўқ. (Куладилар.)

Ой ша. Оббо бувижон-ей, Сидиқжоннинг афти башараси-ю, бўйи-бастини ҳам қўймадингиз-а!

Рисолат. Энди... нафсамбир гапни айтаман-да, болам. Шу замонда қизларининг нимаси ортиқ — нози ортиқ. Асли бизнинг замонамиз яхши экан; бизни ота-онамиз бошимиздан шундоғ ушлаб, бир аркакка тутиб берар эди-ю, биз ҳам «эр деган шунақа бўлар экан» деб ўтиб кетаверар эдик.

Ойша. Бувижон, одамлар дунёга ўтиб кетавериш учун келмайдилар...

Рисолат (Ойшага). Бу ёққа юр, қизим, гапим бор. (Озодага.) Жон деб турибсану, нега ноз қиласан, болам?

Озода. Вой, ким ноз қиляпти?

Рисолат билан Ойша чиқади. Озода ўйчан, беихтиёр пианино олдига ўтиради.

Озода (ўзига-ўзи). Ҳаёт! Ҳаёт! Мен сени ҳеч қачон шунчалик мураккаб деб ўйламаган эдим? (Уйларига берилиб фортепьянони очади, Шопеннинг лирик этюдини чала бошлайди.)

Сидиқжон пайдо бўлади. Қўлида гулдаста. Куйга қулоқ солиб туради. Куй тугайди.

Сидиқжон. Адабиётшунос — дипломантларга салом!

Озода (чўчиб тушади. Шошиб). Келинг, Сидиқжон ака.

Сидиқжон. Саломатмисиз? Аҳволларингиз?

Озода. Раҳмат. Сафарингиз қутлуғ бўлсин. Ҳорманг.

Сидиқжон. Саломат бўлинг. (Атрофда гул кўплигига эътибор эътиб.) Ие, мен гул келтирганда ҳамма ёқ гул-ку?

Озода (тортиниб). Сиз келтирган гулнинг қадри бошқа.

Сидиқжон. Раҳмат! (Ўнғайсиз пауза. Иккаласи ҳам сўз тополмай қолади.)

Сидиқжон. Йўлдош Комфлович шу ердаларми?

Озода (рашк билан). Бу уйда сизга фақат устодингиз керак экан-да?

Сидиқжон. Йўқ. Йўқ. Нега ундай дейсиз? Мен у кишига бир хушxabар олиб келган эдим... (Озода ерга қараганича индамайди. Қизнинг кўзларига тикилиб.) Нега

маъюссиз? Ё қалбингизга яна гумон тушдимиз? (Тикилиб.)
Кўнглингиздаги гапни топганимга ажабланманг. Менинг
қалбимни ҳам баъзан шундай гумонлар чулғаб оладик,
мен бу гумонлар алангасида ипак толасидек ўртана-
ман... Келинг энди гумонларни ташлайлик. Атрофингиз-
га бир қаранг, ҳаёт, табиат қандай гўзал, қандай дилкаш!
Шундай дилкашки, шоир бўлиб, дostonлар тўқининг ке-
лади киши. Мен йўл-йўлакай сиз севган шоирнинг ажойиб
мисраларини эслаб, такрор-такрор ўқиб келдим. Уртоқ
адабиёт муаллимаси, ёдингиздами бу мисралар?

Завқ билан шеърин ёд ўқиб кетади ва шу тарада икки ёш орасида
мушоира бошланади.

С и д и қ ж о н

Зайнаб ўсган элнинг мисли йўқ,
Зайнаб ўсган эл бахтга тўлиқ.
Буни кўрган тез бўлар банда,
Буни инсон бир қур кўрганда —
Юрагида ҳеч армон қолмас,
Бунга жаннат тенглаша олмас!..
Бунда орзу қозонади от,
Бунда севги ёзади қанот.
Қўзғатади қиз ҳавасини,

(Озоданинг қўлидаги гулдастага ишора қилиб.)

Чиройига ранг беради гул.
Бунда қизга севги дарсини
Уқитади энг аввал булбул...

О з о д а

(мушоирага беихтиёр қўшилиб)

Одам зоти дунёдаки бор,
Унинг билан муҳаббатдир ёр.

С и д и қ ж о н

Ҳамон севги одамга йўлдош.

О з о д а

Ҳамон севги қалбларга сирдош.

Сидиқжон

Шудир — баҳор, очилган лола.

Озода

(гамин)

Шудир — дилни қийнаган нола.

Икки ёш орқасида секин Собиров, Ойша, Азиза, Ориф ва Рисолат кўринади. Мушоира уларни мафтун этади ва улар жим қулоқ солиб қоладилар. Озода ва Сидиқжон ҳаяжонда, кишилар кирганини сезмай, мушоирани давом эттиради.

Сидиқжон

Шудир сабза, бинафша, кўклам.

Озода

(ҳазин)

Шудир қизнинг бошидаги гам.

Сидиқжон

Шудир атир сочувчи раъно.

Озода

Шудир аччиқ ва ширин маъно.

Шудир этган қиз кўксини оқ...

Сидиқжон

Ва йигитнинг кўкрагини тоғ.

Меҳмонлар «Яшанглар!» «Браво!» «Браво!» деб қичқириб юборадилар. Чапаклар чалинади. Озода уялиб, ташқарига қочмоқчи, Сидиқжон унинг орқасидан чопмоқчи бўлади. Аммо Ойшанинг кутилмаган сўзи уларни тўхтатади.

Ойша. Дадам чиқиб келяпти!

Озода билан Сидиқжон орқага қайтади. Ҳамма Йўлдош Комиловнинг йўлига — зинапоёга тикилади. Азиза билан Ойша қўлида гул. Йўлдош Комилов пайдо бўлади.

Комилов. Уў, жамоат жам-ку!.. Салом!

Ҳамма. Салом!

Комилов. Қандай тантана! (Ҳазилга кўчиб.) Ҳатто матбуот вакили ҳам шу ерда экан. Салом, Карим Собирович!

Собиров. Салом... (Ҳазилни қувватлаб.) Пресс-конференция деярверасиз, Йўлдош Комилович.

Комилов. Тантананинг тўла бўлиши учун фақат кинохроника етмайди денг.

Сидиқжон. Аммо фотохроника хизматга тайёр. (Фотоаппаратини чаққонлик билан тўғрилаб сурат олади.)

Комилов. Сиз ҳам шу ердасиз, Сидиқжон, салом!

Сидиқжон. Салом, устод!

Комилов (кулиб). Ҳақиқатан ҳам пресс-конференциянинг худди ўзи!

Собиров. Бўлмасам-чи! (Ҳазил тўқиган бўлиб пресс-конференциялардаги суҳбатга тақлид этиб.) Кенг жамоатчилик сизни янги катта асарингизни тамомлашингиз билан қизғин табриклайди!

Чапак чаладилар. Озода табрик куйини чалиб юборади.

Комилов (кулиб). Миннатдорман!

Собиров (ҳазилни давом эттириб). Мен вакили бўлиб келган газета номидан бир-икки савол.

Комилов (ҳазил-мутойибани қўлаб, кулиб бош чайқайди). Марҳамат!

Собиров. Кайфиятингиз ва соғлиғингиз қалай?

Комилов. Жуда соз! Аъло!

Собиров блокнотига инмадир ёзган бўлади, Ойша отаси олдига боради.

Ойша. Дадажон, ўзингизни анча олдириб қўйибсиз-ку?

Комилов. Ҳа, энди ўзингга озор бермасанг, жиддийроқ бир иш қилиш қийин-да. (Кулиб Собировга.) Бу гап матбуот учун эмас.

Сидиқжон. Яқин кунлардаги режаларингиз?

Комилов. Бугун Москвага, дўстларим олдига, маслаҳатга жўнайман. (Сидиқжон ажабланади.) Маслаҳат пишгандан кейин, курорт. Икки ой энди бир-биримизни кўрмас эканмиз, қадрдонларим!

Собиров. Янги асарингизнинг мазмуни?

Комилов. Абурайхон Бируний, Абу Али ибн Сино каби устодларимиз одамлар учун фойдали ва шифобахш ҳамма нарсаларни шу жаннат ўлкамизнинг табиатидан топиб келганлар. Мен ҳам ўлкамизнинг ўсимлик моддалари химиясининг асосларини яратишга бел боғлаганларнинг бириман.

Ориф. Дадамнинг асари медицинада янги дориворлар яратишга имкон туғдиради.

Сидиқжон. Агрохимиядан эса ғўзанинг навини яхшилашга ва пахтанинг пишиш муддатини қисқартишга ёрдам беради.

Комилов. Балли.

Сидиқжон. Устод, ғўзанинг касалликларини йўқотиш учун чигитни қандай алколоидлар ёрдами билан ишлаш масаласи асарингизда ҳал этилганми?

Комилов. Бу жузъий масала. Бу масалани ҳал этишда сиз қилаётган тажрибаларнинг натижаларини кутишга тўғри келади.

Сидиқжон. Бизнинг тажрибаларимизнинг дастлабки натижалари яхши.

Комилов (*хурсанд*). Қани у натижалар?

Сидиқжон. Ёзиб олиб келганман. Шаҳарда. Мен сизнинг бугун Москвага кетаётганингиздан беҳабар эдим.

Комилов (*Озодага қараб олиб*). Шундайми?

Сидиқжон. У маълумотларни олиб келайми?

Комилов. Ҳозир дастурхонга ўтирадиганмиз.

Сидиқжон. Мен физиллаб бориб келаман. Кейин бемалол ўтиришамиз.

Комилов. Ундай бўлса, майли.

Сидиқжон. Дарров қайтаман. (*Эшикка йўналади.*)

Ойша. Менинг машинамда кета қолинг. Мана калит. (*Машинанинг калитини беради.*)

Сидиқжон. Хўп. (*Калитни олиб чиқади.*)

Собиров (*аввалги руҳда гапни давом эттириб*). Йўлдош Комилович, асарингиз неча йилда ёзилган?

Комилов. Бу асарни мен бутун умрим ва яна беш йил ичида ёздим.

Собиров. Ажойиб гап! (*Блокнотига ёзади.*)

Комилов. Орифжон!

Ориф. Лаббай!

Комилов. Бери кел, ўғлим! (*Ориф шошиб отаси олдига боради.*)

Комилов унинг елкасидан қучоқлайди.

Собиров. Бундан муқаррар равишда яна бир савол келиб чиқади.

Комилов. Журналистларимизнинг шу одатини яхши кўраман: бир масалага ёпишдими, тагига етмасдан кўйишмайди...

Озода. Айниқса бизнинг поччамиз.

Комилов (Собировга). Хўш?

Собиров. Сизнинг муваффақиятларингизнинг бош сабаби нима?

Комилов (Ўйлашиб). Имонимнинг бутунлиги ва софлиги.

Ҳамма ҳайрон.

Рисолат (Комиловнинг сўзини ўзича тушуниб). Баракалло, болам!

Собиров. Фикрингизни тушундим. Аммо «имон» деган сўз тўғри келмайди.

Комилов. Нега?

Озода. Имон деб динни айтадилар. Бизга имон керак эмас.

Рисолат. Вой, болам, имонсиз ҳам одам бўладими?

Комилов. Инсон ҳайвондан даставвал икки нарса билан фарқ қилади: инсон ишонади ва яратади. Эътиқод ва ҳунар, имон ва идрок — инсонни инсон қилган нарсалар шу.

Собиров (Комиловга). Мен фикрингизни яхши тушуниб турибман. Аммо «имон» деган сўз... ҳар ҳолда бу сўзни матбуотда ишлатиб бўлмайди.

Комилов. Нега? «Муқаддас» деган сўз ҳам бир вақт фақат диний маънода эди. Энди сиз журналистлар бу сўзни янги маънода ҳар куни неча марта ишлатасизлар-ку? «Имон» сўзини ҳам маслак маъносида ишлатса бўлмайдими?

Собиров (таслим бўлиб). Бу гапингизда жон бор. Аммо бу гапга баъзи одамлар эътироз қилишади. Бунга имоним комил.

Комилов. А-а! «Имонингиз комил»ми? Демак, имонингиз бор экан-да. (Кулги. Озодага.) Душманларимиз бизни «имонсиз» дейдилар. Елғон! Бўхтон! Биз имонсиз одамлар эмасмиз. Бизнинг юксак имонимиз бор. Давримизнинг энг илғор эътиқоди ва ахлоқи — бизнинг имонимиз бўлади.

Озода. Тушундим. (Радио мухбирига тақлид қилиб «микрофон тугади».) Яна бир савол.

Комилов. Жоним билан.

Озода. Жаноб профессор, бу асарингиздан кейин сиз энди академияга аъзоликка сайлансангиз керак?

Савол қалтис. Ҳамма Комиловнинг қандай жавоб беришини қизиқиб кутади.

Комилов (қалтис саволларга уста жавоб берувчи дипломатларга тақлид этиб). Бу ҳақда менда ҳеч қандай маълумот йўқ. Мухбир жаноблари, агар сизда бу ҳақда бирор маълумот бўлса, бу саволга сиз жавоб беринг. (Умумий кулги, чапаклар.) Аммо ҳаммангиз учун менда бошқа муҳим бир ахборот бор. Мен шу тантанадан фойдаланиб, сизларга ўзимнинг янги бир орзумни эълон қилмоқчиман. (Қўлидаги кўк папкани юқори кўтариб, «кўз-кўзлайди».)

Азиза (папкани таниб, севиниб, Орифга). Сизнинг папкангиз!

Ориф (жаҳл билан). Кўриб турибман!

Комилов (Орифга). Балли, гарчи чанг босиб, ўнгиб кетган бўлса ҳам танидинг. (Собировга изоҳ бериб.) Мен бир вақтлар Орифжонга катта илмий иш темаси тавсия этган эдим. Орифжон бирданига айниб, бошқа темада диссертация ёзишга ўтирди...

Ориф. Дадажон, бу иш ўзингизнинг рухсатингиз билан бўлган эди.

Комилов. Тўғри...

Озода (дадасининг сўзини бўлиб, севинч билан). Дадажон, сиз яна бир катта иш бошламоқчисиз шекилли?

Комилов. Балли! Сафардан қайтишим биланоқ мен (Папкани юқори кўтариб) бу темани ўз қўлимга олмақчиман.

Ойша. Ажойиб ташаббус!

Комилов. Уртоқ директор, хурсандчилик изҳор этишга шошма. Бу иш сенга қимматга тушади; Орифжонни менинг институтимга кўчиришга тўғри келади. (Орифга.) Биргалашиб ишлаймиз.

Ориф (норизо). Аммо...

Комилов (Орифнинг сўзини бўлиб). «Аммо?» Шартинг борми? (Ориф дарров жавоб беролмайди.) Шартни мен қўяман.

Ориф (ажабланиб). Қандай шарт?

Комилов. Бу тўғрида кейинроқ гаплашсак ҳам бўлади. Қани, далаларни бир айланиб келайлик.

Ойша. Демак, ишдан кейин сайр этишни асло тарк этмаймиз.

Комилов. Асло! Режим — соғлиқнинг ва самарали ишнинг гарови. (Папкани пианино устига қўяди ва чиқаётиб, дастурхон олдида тўхтади.) У-ў! Дастурхон қиёмат-ку! Фақат иштаҳани карнай қилиб келиш қоптида. (Боядан бери кўз ёшини артиб ўтирган Рисолатга кўзи тушиб.) Ие, ойижон, йиғлаб ўтирибсизми?

Рисолат. Сизларга ҳозир қараб туриб, ҳавасим келди-ю, хўрлигим тутиб кетди.

Озода. Нега?

Рисолат (йиғлаб). Чироғларим, олам шундай яхши бўп кетганда, мен ўлиб қолсам нима қиламан?

Комилов. Э, ваҳимани қўйинг, ойижон. Сиз билан биз ҳали юз йил яшаймиз.

Ориф. Бувижон, ўзингиз ҳам қизиқсиз: хафа бўлсангиз ҳам йиғлайсиз, суюнсангиз ҳам.

Рисолат (жиддий). Нима қилай, болам, одам қаригандан кейин шунақа — нервинний сестимаси ошиб кетар экан.

Хамма ўз кулгисини зўрга тутати. Озода қаҳ-қаҳлаб кулмоқчи, Собиров кампирнинг орқасидан унга кулиб туриб пўписа қилиб, жим бўлишга мажбур этади. Шу сиполикни зўрга сақлаб, к а м п и р етакчилигида ташқарига чиқадилар. Ойша Азизани имлаб олиб қолади.

Ойша (Азизага). Азизахон, бувимнинг айтишига қараганда, Орифжон билан анча нари-бери бўлиб юрган эмишсизлар. Нима гап ўзи? Хўш?

Азиза. Ҳеч гап йўқ... Ҳар ҳолда бу гапни мен сизга ҳозир айтолмайман.

Ойша. Сабаб?

Азиза. Шу азиз уйдаги ҳаётнинг оқимига халақит бергим, уни бузгим келмайди.

Ойша. Очиқроқ гапиринг.

Азиза. Мен оиламизнинг мана шу ҳаётини жуда яхши кўраман. Оиламизнинг ҳаёти гўё бир мўл дарё. У тиниқ ва улўвор оқади.

Ойша (ҳаяжонланиб, ғурур билан). Ухшатишингиз гўзал.

Азиза. Мана шу дарёга биров тўсиқ ташламоқчи бўлса, нима дер эдингиз?

Ойша. Дарёнинг бутун куч-қудрати бирор тўсиққа дуч келганда билинади. Шундай довюрак одам топилса, майли, тўсиқ ташлаб кўрсин!

Ориф пайдо бўлади ва ичкари уйга кириб кетади.

Хўш? Ким экан у тўсиқ ташлайдиган?

Азиза. Шу саволингизга мен эртага жавоб берсам.

Ойша. Нечун?

Азиза. Сабаби кўп... Бугун дадамнинг дилини сиз қилмоқчи эмасман.

Ойша. Бу ҳам яхши маслаҳат... Мен чиқай бўлмаса. Эрингизнинг сизга гапи борга ўхшаб қолди.

Ойша чиқиши билан Ориф пайдо бўлади.

Ориф (сезиларли ваҳима билан). Подадан олдин чанг чиқариб, воқеани опамга ҳам айтдингиз шекилли?

Азиза. Қўрқманг. Айтганим йўқ.

Ориф (мулойимлик билан). Бу ёққа қаранг, Азиза-хон. Кеча сиз шаҳарга тушганда, уйга кирганмидингиз?

Азиза. Ҳа. (Орифнинг шубҳаланганини пайқаб.) Касалхонанинг бир папка материали уйда эди, шунинг олгани кирган эдим.

Ориф (тинчланиб). Ҳа, шунинг учун кечқурун бу ерга газетага ўроғлиқ бир нарса кўтариб келган экансиз-да.

Азиза. Ҳа, ўша папка эди... Ҳозир сиз уйдан шу папкани ахтардингизми?

Ориф (чўчиб кетиб). Йўқ, йўқ! Э, сизнинг папканингизни бошимга ураманми?

Азиза. Қизиқ. Сиз мени ҳеч ёлғиз қўймайсиз-а?

Ориф. Рашким келади, жоним. (Ташқарига чиқиб кетади.)

Азиза. Ҳа, у папкани ахтаради! (Чиқади.)

Рисолат кириб, дастурхонга уйнайди. Озода ҳам кириб дастурхон тузашга иштирок этади. Бу орада Азиза ичкари хонадан рўмолга ўроғлиқ бир нарса олиб чиқиб, Қомиллов кабинетига кўтарилади.

Озода (дастурхонни тузашда хато топиб, кампирга). Бувижон, дастурхон тузаш қондасини ўрганиб олинг.

Қошиқ билан пичоқ ўнг томонга, вилка чап томонга қўйилади.

Рисолат (хуноб бўлиб). Тавба! Бизнинг замонамизда овқат топганимизга шукур қилар эдик. Энди қошиғи бу ёққа, вилкаси бу ёққа деган гаплар чиқибди. О, банди ношукур! Қизим, қошиғи бу ёққа бўб қолса, нима — томоғингдан овқат ўтмай қоладими?

Озода қаҳ-қаҳлаб кулади. Йўлдош Комилов бошлиқ Ориф, Собиров ва Ойша пайдо бўлади.

Комилов (кулиб, Озодага). Қақажон, нима бўлди — яна дунёни бошингга кўтариб куляпсан?

Озода. Ҳозир бувим бир қизиқ гап айтиб, кулгимни қистатвордилар. Ҳа, майли, айби йўқ, қарилик-да! Қарилик!

Комилов. Ие, аканг қарияларни менсимайди десам, сен ҳам акангдан қолишмас экансан-ку! Ростини айтсам, сен ҳам акангга ўхшаб кетяпсан.

Озода (ажабланиб). Акамга ўхшасам нима қипти?

Ориф (истеҳзо билан кулиб). Акангга ўхшашнинг хавfli томонлари кўп экан, синглим. Мен илмга бепарқ бўлиб кетибман, (Атрофни кўрсатиб.) бойликка, зебу зийнатга, маишатга берилиб кетибман. Шунақами, дада?

Комилов. Шундай. Ўзингга зеб берасан. «Нима бўлса менга бўлсин» дейдиган бўлиб қолдинг.

Ориф (Озодага). Ана! Гап қайтарсам, яна қарияларни менсимас экансан, дейдилар дадам. (Отасига.) Дада, сиз ўзингиз ҳам жуда инжиқ бўлиб кетяпсиз. Кеча битта мана шу қандил масаласида бизни қанча койиндигиз-ку!

Комилов. Дарвоқе, Каримжон, Ойша, шу қандилга бир назар солинглар.

Ҳамма қандилга тикилади.

Собиров. Жуда яхши қандил!

Ойша. Ажойиб қандил!

Комилов. Йўқ. Йўқ. Яна бир қаранглар.

Қандилни ёндиради. Собиров ва Ойша ажабланиб яна қандилга тикилади.

Собиров. Бу қандилнинг нимаси ёмон, Йўлдош Комилович? (Ўйланиброқ.) Аслда бу ердан кўра бирор-та маданият саройига боп экану...

Комилов (Собировнинг сўзини бўлиб). Ҳа, бара-
калла! Мен ҳам худди шуни айтмоқчиман. (Қандилни
ўчиради.) Бутун бир маданият саройида минглаб киши-
ларнинг баҳрини очишга ярайдиган қимматбаҳо нарсани
беш киши турадиган бир уйга олиб келиб осиб қўйиш-
нинг маъноси нима?

Ориф. Дада, бу қандил менинг пулимга келди. Сиз
нега ачинасиз?

Комилов. Гап фақат пулда эмас. Шу ҳашамат,
дабдабанг ўзи нега керак? Уз бойлигинини кўз-кўз қи-
либ, одамларни ичини куйдириш учунми? Ё қолоқ ки-
шилارнинг юрагида хусусий мулкчилик ўтини ёқиш
учунми?

Озода. Дадажон, ундай бўлса, бу қандилни олиб
қўя қолайлик.

Комилов. Олиб қўйишнинг иложи бўлса қани
эди-я... Ҳа, майли, тураверсин. Барибир қайтариб олиб
борганинг билан магазин қайтиб олмайди.

Ориф. Комиссионнийга топшириш мумкин.

Рисолат. Болам, битта қандилга шунча пул сарф
этадиган бир лодон топилгунча қандилнинг комиссада ну-
раб кетади.

Комилов. Яшанг, ойи.

Рисолат. Қани, бўлмаса, дастурхонга ўтиринглар.

Комилов. Сидиқжон келсин.

Рисолат. Ҳа, эсим қурсин-а!

Пауза.

Озода. Дадажон, сиз акамга жуда ортиқча айб
қўйиб юбордингиз.

Ориф. Қўявер, синглим. Мен сира хафа бўлмай-
ман. Дадам билан биз бошқа-бошқа даврда катта бўл-
ганмиз. Шунинг учун баъзи масалаларга қарашимиз ҳам
бошқа-бошқа.

Комилов (ажабланиб). Чунончи?

Ориф (ивоҳлашни истамай, аммо мажбур бўлиб).
Чунончи... Чунончи, сиз катта бўлган даврда мамлакатимиз
камбағал эди. Шундай эмасми, почча?

Собиров. Шундай.

Комилов. Хўш?

Ориф. Ҳозир эса бизнинг мамлакатимиз бой. Биз
ҳатто бойликда Америкадан ўзиб кетмоқчимиз.

К о м и л о в. «Америка!» «Америка!» Америка дейиш оғзингдан тушмай қолибди. Ҳа, бойликда биз Америкадан албатта ўзиб кетамиз. Аммо биз бойликка чўқинмоқчи эмасмиз... Эътиқод ва ахлоқда Америка аввал бизга етиб олсин.

С о б и р о в. Бизнинг идеологиямиз, маслагимиз ўзгаргани йўқ, фақат имкониятларимиз ўзгарди.

К о м и л о в. Маълум бўлдики, бу масалада сенинг миянгда чалкашлик бор экан.

О р и ф. Ана холос! Ҳали чалкашлик ҳам топдим денг, дадажон.

К о м и л о в. Эҳтимол мен муболаға қилаётгандирман. Зарари йўқ. Чунки миянгдаги чалкашликнинг оқибатлари ёмон бўлиши мумкин... Болаларим, гапимни тўғри тушунинглар. Мен истайманки, барча уйга бойлик кирсину, ҳеч бир уйдан имон кетмасин. (Пауза.)

О з о д а. Дадажон, сиз акамда кўрган нуқсонларнинг менга нима дахли бор?

К о м и л о в. Бор. Акангнинг майшатга интилиши билан сенинг районга ишга кетишдан қочишинг орасида катта фарқ йўқ.

О й ш а. Ҳали сен районга кетмоқчи эмасмисан?

Озода индаёлмайдир ерга қараб қолади.

О р и ф. Сидиқжон районда шунча ишлагандан кейин энди Тошкентга келаман деса биров гинг деёлмайди. Тўй қиламиз, Озодага ҳам гап тегмайди. Шундай қилиб ишлар сип-силлиг битади.

О й ш а. Ҳа, усти сип-силлиқ, ичи қуп-қуруқ.

О р и ф. Опа, қайси катта олимнинг қизи районга ишга кетибди?!

К о м и л о в. Бундай масалаларда менинг бирдан-бир маслаҳатчим — ўз виждоним! Сизларга ҳам шуни тавсия этаман, болаларим.

О р и ф. Дадажон, болаларингиз сизнинг шунча меҳнат билан топган давлатингизнинг ҳузурини кўришни истаса, айбми?

К о м и л о в. Айб эмас. Лекин шу уйда шунча маърифат, обрў ва бойлик келтирган халқ олдидаги бурчларингни ҳам тан оласизларми, йўқми?

О й ш а. Бизнинг жамиятимизда бурчи йўқнинг бурди йўқ.

Собиров. Бурч нима эканлигини билмайдиганлардан бориб-бориб Санжаровга ўхшаш одамлар чиқади, укалар.

Ориф (*асабий*). Бу гапга Санжаровнинг нима алоқаси бор?!

Комилов (*Озода билан ўғлининг елкасидан қучоқлаб*). Болагиналарим, хафа бўлмайсизлар, сизларга меҳрим зўрлигидан гапираман-да! Аслини олганда сизларнинг шунақа бўлиб қолганларингга мен, мен ўзим ҳам сабабчиман. Мен сизларни эрка ўстирдим. (*Орифга.*) Айниқса сени. Нима қилайки, аканг Алишер фронтда ҳалок бўлгандан кейин, сен менинг бирдан-бир овунчогим бўлиб қолдинг. (*Гап оҳангини ўзгартириб.*) Шу билан жиддий гап тамом. Утган ишга салавот. Қани, дастурхонга ўтирайлик. Сидиқжон ҳам ҳозир келиб қолар. Азизахонни чақиринглар.

Ориф Азизани чақириб киради. Утирадилар.

Ойша (*ҳавиллашиб*). Дадажон, сал насихатгўй бўлиб қолибсизми?

Комилов. Нима, «қариб қолибсиз» демоқчимисан?

Ойша. Йўқ, дадажон. Сиз ҳали чинакам қариганингиз йўқ. Ҳақиқий қариялар доимо насихатгўйлик қиладилар, доимо ўтмишни эслаб, хотира сўзлайдилар. Сиз энди-энди насихатгўй бўлиб келяпсиз. (*Куладилар.*)

Озода (*кулиб, эркаланиб*). Демак, дадамлар ёш ҳаваскор қарияларимиздан экан-да? (*Куладилар.*)

Комилов (*кулиб*). Ҳа, кулинглар, кулинглар биз бечоралардан.

Рисолат (*астойдил Комиловнинг тарафини олиб, ҳавиллашиб*). Ҳай-ҳай, чироғларим, катта кетманглар. Барибир қарияларсиз ишларинг битмайди. «Қари билганини пари билмайди». (*Куладилар.*)

Ориф. Дадажон, мени кечиринг: ёшликда хатолар бўлар экан-да. Ё сизлар ёшлигингизда хато қилмаганмисизлар?

Комилов. У-ў! Хато қилганда ҳам қандай!

Сзода. Ҳа, бўпти-да! Сизлар хато қилсанглар айб амасу, биз хато қилсак айбми?

Комилов. Сизлар ҳам хато қилсанглар айб бўлмаслиги мумкин. (*Бир нарса эсига тушгандек илжайди.*) Аммо бунинг бир шарти бор.

Ойша. Дадажон, дастурхон устида энди жиддий гапни қўйсак.

Комилов. Жиддий гап эмас. Бир нарса эсимга тушиб кетди. (Озодага.) Ҳато қилсангу, аммо дилинг соф, мақсадинг олий бўлса, сени ҳеч ким айб қилолмайди. Хатонгни ҳам ҳаёт ўзи тузатади. Мен сизларга бир воқеани гапириб берай. Бу—(Озодага.) марҳума онанг Сожидага уйланишим воқеаси. (Орифнинг вилкаси шарақлаб қўлидан товоққа тушади. Ҳамма бир минут бунга вэтибор беради...) Сен бугун аллақандайсан, ўғлим. Бирор гап борми?

Ориф (шошиб). Ҳеч гап йўқ. Давом этинг.

Комилов (ерга қараб жим ўтирган Орифга яна бир назар солиб олиб, аввалгича хушчақчақ давом этади). Қандай уйланганим эсимга тушса, ҳали-ҳануз кулгим келади... Бир минг тўққиз юз йигирма тўртинчи йил. Мамлакатимизда вазият анча жиддий. Биз ёшлар тушундикки, энди мамлакатимиз тақдирида бизнинг масъулиятимиз зўр. (Кулиб.) Мана шундай кунларнинг бирида мен тасодифан уйландим.

Ойша (ажабланиб). Тасодифан уйландингиз?!

Комилов. Ҳа, тасодифан, қўққисдан.

Озода (ўпка билан). Дада, сиз оиймга севиб уйланганман дер эдингиз-ку!

Комилов. У, севганда қандай? Аммо уйланиш ниятида эмас эдим... Агар уйлансам, оиллага ўралишиб қолиб, социализм қуришга яхши иштирок этолмайман, деб қўрқар эдим. (Ҳамма кулади.) Энди сизларга бу гап кулгили бўлиб туюлар. Аммо у вақтда битта мен эмас, анчагина ёшларимиз астойдил шундай деб ўйлар эди. Кунлардан бир куни шундай ёшлар оила масаласида кенг мунозара ўтказишга қарор бердик. Катта афиша чиқардик. (Афишани кўз олдига келтириб.) «Ёшлар учун мунозара». Мавзу—«Уйланмаймиз ва эрга тегмаймиз». «Маърузачи—Йўллош Комилов», яъни каминана. Мунозарага одам жуда кўп йигилади. Бир соатдан ортиқ гапираман. Кўпчиликни ўз томонимга оғдираман. Олқишлар!.. Ғалаба! Муваффақиятимдан маст-аласт кўчага чиқсам, Сожида турибди. Салом берсам, алик олмайди. Сўз қотсам, «йўқолинг, ёлғончи, алдоқчи» дейди. Маълум бўладики, мен доклад қилган мажлисга Сожида ҳам келиб, бир чеккада ўтирган экан. Менинг докладимдан кейин мен билан алоқани тамом узадиган бўпти. Қа-

расам, иш чатоқ, севган қизимдан ажраб қоладиганман. Мен тавба қиламан. Ишонмайди. Қасам ичаман, ишонмайди. «Ахир сизни ишонтариш учун нима қилишим керак?» дейман. «Чиндан севадиган бўлсангиз тўй қилинг, турмушга чиқайлик» дейди. «Сизга бир ҳафта муддат. Янаги пайшанба тўй қилмасангиз, мендан умидингизни узинг» дейди-ю, чиртта юз ўгириб жўнаб кетади. Мен ўшшайиб қараб қолавераман. Кейин ҳушимга келаману, уйга чопаман. Қисқаси — бу пайшанба мен уйланишнинг зарари ҳақида доклад қиламану, келаси пайшанба ўзим тўй қилиб, уйланаман.

Умумий кулги. Ҳаммадан кўра кўпроқ Комилов ўзи завқланиб жулади.

Собиров (ўрндан туриб). Йўлдош Комилович, сиз менга биринчи тост учун жуда яхши гап топиб бердингиз, раҳмат... Шу қадаҳни ўзининг ҳамма катта ва кичик ишларида, ҳатто ўз хатоларида ҳам бизнинг буюк ишмизга содиқ қолган кекса авлод учун ичайлик!

Ҳамма ўрндан туради.

Комилов. Муҳим қўшимча. (Ўғлига рюмка ува-тиб.) Ушла, ўғлим. (Ориф олади.) Оталарнинг пинжига кириб уларни ютуғига ютуқ қўшадиган ёш авлод учун ичайлик.

Ичадилар, ўтирадилар. Ҳаммада кўтаринки руҳ.

Пауза.

Рисолат. Сомсани узиб олиб келаверсам бўладими?

Комилов. Шошмасдан, қизартириб узасиз-да.

Рисолат. Албатта. Дидингизни биламан, болам. (Чиқади.)

Комилов (хурсанд). Шу топда яхши бир музика бўлса, қани эди-а? (Оводага.) Болам, радиони қўйиб юбор.

Овода радиони қўяди. Ундан аввал Тошкент радиосида ТАСС ахборотини ҳижжалаб ўқиб бераётган дикторнинг овози эшитилади. Овода бошқа станцияни ахтаради ва чет элдан берилаётган сершовкин ва бемаза «атом даври музикаси»га дуч келади. Комиловнинг гаши келади.

Учириб қўй, қизим, ўчир.

Озода (Ўчириб). Ҳа айтгандек, дада, сиз янги музикани яхши кўрмайсиз-а?

Комилов индамайди.

Ориф. Ҳа, дадам фақат эски музикани яхши кўрадилар.

Комилов. Йўқ. Мен фақат яхши музикани яхши кўраман. (Кулиб.) Хўш... бу... Санжаров кўринмайди?

Ойша (кулиб). Ҳа, мактабдош дўстингизни дарров соғиниб қолдингизми?

Озода (кулиб). Бу гал зиёфатингиз Санжаровсиз ўтса нима бўпти!

Комилов (кулиб). Санжаровнинг яхши бир одати бор: шодиёна ёки мотам кунларида кишининг кўнглини олишни сира унутмайди. Бу сафар шу одатини тарк этганига ҳайрон бўляпман.

Собиров. Санжаров бугун келмайди.

Комилов. Нега? Айтгандек, Санжаров ҳали шу ерда, ташқарида юриб эди. Мەм ойнакнинг пардасини кўтараётиб, кўзим тушган эди.

Ориф «Мен «Тошкент суви олиб келай» деган баҳона билан эшикка чиқади. Бунга Комилов эътибор беради.

Озода. Мен эрталабдан бери ҳовлидаман. Санжаровни кўрмадим-ку?

Комилов. Қизиқ. (Азизага.) Сиз ҳам кўрмадингизми?

Азиза. Йўқ. Лекин уйимизда ёт овоз эшитилгандек бўлган эди.

Комилов. Ҳа, Санжаров ичкарига кирган эди. Ким билан гаплашди?

Озода. Мен бувимдан сурштирай-чи? (Эшикка томон йўналади.)

Ориф сув кўтариб киради.

Комилов (асабийлашиб Озодага). Бувингни безовта қилма. Санжаров азонда кампир билан суҳбатлашгани келмайди.

Ориф. Сиз ҳам пашшадан фил ясайдиган бўлибсиз, дада. Санжаров келгандир, кетгандир, шунга ҳам ота гўри қозихонами?

Комилов. Манфаат чиқмайдиган жойга Санжаров тумшугини тикмайди. (Қизишиб ўрнидан туради.) Бу уйнинг дарвозаси бор, хўжайини бор! Бир одам менинг уйимга келиб кетади-ю, уни биров кўрмайди, ё кўрган бўлсалар ҳам мендан яширадилар. Бу нимаси? Ё менинг уйимда алдоқчилар пайдо бўлганми?

Азиза беихтиёр чуқур хўрсинади ва туриб чиқиб кетади, Комилов Азиза орқасидан ажабланиб тикилиб тургандан кейин Орифга қарайди.

Ҳа, сенга яна бир нарсани айтиш эсимдан чиқибди: оиламда тинчлик йўқ.

Ориф. Бу масалада ҳам айб сенда, демоқчимисиз?

Комилов. Ҳа, онла нотинч экан, бунга даставвал эр айбдор. Бундай эр ё ўзи ёмон, ёки хотинини яхши йўлга бошлашга қодир эмас! Латта! (Пауза.) Хўш, Санжаров бу ерда ким билан гаплашиб кетди?

Ориф (эътироф этишга мажбур бўлиб). Мен билан.

Комилов. Мен ҳам худди шундоғ деб ўйлаган эдим. Хўш, Санжаров нима иш билан келган экан?

Ориф. Кейин айтаман.

Комилов. Йўқ, ҳозир айт. Мен булардан гап яширмайман. (Оила аъзоларини кўрсатади.)

Ориф. Санжаров бир илтимос билан кепти. Бугун поччамни газетасида Санжаров ҳақида бир бўҳтон босилган.

Собиров. Бўҳтон эмас!

Ориф. Бўҳтон! Санжаровни гуноҳқор қилишга ҳеч қандай асосингиз йўқ.

Собиров. Бор, бу мақолани мен ўзим таҳрир этганман. Фактларини ўзим текширганман.

Ориф (қатъий). Ҳамма гапингиз тахмин. Агар фактларингиз бўлса мақолада тахминий гаплар билан чекланмаган бўлар эдингиз.

Собиров. Бизда профессор Юсупов оиласининг аризаси бор. Профессорнинг дўстлари ва хизматдошлари ҳам Юсупов кўққисдан вафот этгандан кейин унинг тайёр қўл ёзмаси унинг ҳамкори Санжаров қўлида қолганини тасдиқ этадилар.

Комилов. Практикада бор бир неча дорини яна бошқа касалликларга ҳам ишлатиш юзасидан Юсупов ёзган ишни айтасизларми?

С об и р о в. Ҳа. Уша асар.
К о м и л о в. Бу эски гап-ку? Марҳумнинг қўл ёзма-
си ҳали ҳам топилмадими?

О й ш а. Масаланинг баъзи чалкаш томонлари биз-
ни қийнаб турибди. Марҳум Юсупов бизнинг институтда
директорлик маҳалида бу ишни пландан ташқари, давлат-
дан пул талаб этмай бажарган. Шунинг учун унинг иши-
дан институтда ҳеч қандай из қолмаган.

С об и р о в. Биз бугун газетада институтнинг иши
ҳақидаги мақолада бу масалани ҳам жамоатчиликка ҳаво-
ла қилдик. Токи жамоатчилик Санжаровни қўл ёзмани
беришга мажбур этсин.

О р и ф. Дада, Санжаров уни шу бўҳтондан ёқлашин-
гизни, институтдан бўшатмоқчи бўлишса, йўл қўймасли-
гингизни илтимос қилади. Менимча, бунга унинг ҳаққи
бор.

К о м и л о в. Йўқ, Санжаровни мен бундан кейин ҳеч
жойда мудофаа қилмайман.

О й ш а. Мудофаа қиламан десангиз ҳам фойдаси йўқ.
Биз уни барибир ҳайдаймиз.

К о м и л о в. Тўғри қиласан. (Орифга.) Нима учун
Санжаров менга мурожаат этмагани тушунарли. Аммо
нега у сенга мурожаат қилади? Нега сен ҳам унга бунча-
лик куясан? Ё Санжаров билан бирор ишда шериклигинг
борми?

Шу гап устига Санжаров киради.

О р и ф (тамом қўрқиб кетиб). Мени нега ҳақорат
қиласиз, дада! Санжаровдек бир муттаҳам билан менинг
нима шериклигим бўлиши мумкин?

С а н ж а р о в (Орифга ғазаб билан). Ким муттаҳам?
(Ориф индаёлмай қотиб қолади.) Муттаҳам сенми, мен-
ми? Яхши ҳам ўзим келганим. Бўлмаса, бир тийинга со-
тиб ер экансан мени! (Ҳаммага.) Юсуповнинг қўл ёзма-
сини ахтарасизларми? Йўлдош, қўл ёзма шу ерда, сенинг
уйингда!

К о м и л о в. Менинг уйимда?!

А з и з а. Ана энди балонинг боши қаерда эканлигини
тушундим! Дадажон, дадажон..

О р и ф (Азизанинг сўзини бўлиб). Йўқ. Узим айта-
ман. Узим!.. Дадажон, профессор Юсуповнинг қўл ёз-
маси менда!

Комилов. Сенда?! (Ишонмай.) Сенда?! Сен нима қиласан уни? Нега бекитиб ётибсан?

Ориф. Санжаров қўл ёзмани менга берган.

Ҳамма даҳшатда.

Санжаров. Уғлинг унинг бир қисмини кандидатлик диссертацияси қилиб ёқлаган. Қолганини эса докторлик диссертацияси қилиб ёқлаш учун босиб ётибди.

Ориф (гапдан тўхтатишга тиришиб). Санжаров!

Санжаров. Ҳа! Шундай!

Комилов. Наҳотки шу гап рост бўлса? (Ориф жим.) Қандай расвогарчилик!

Ойша. Қандай шармандалик!

Озода. Қандай хўрлик! (Оғир пауза.)

Ориф. Дадажон...

Комилов. Тўхта! Ахир диссертация ёзиш ўзингни ҳам қўлингдан келар эди-ку?

Ориф жим.

Санжаров. Уғлинг тезроқ кандидат, тезроқ доктор бўлай, деган.

Комилов. Нафс гадоси! (Санжаровга.) Сен энди йўқол! Жонингдан умидинг бўлса, йўқол!

Санжаров шошиб чиқиб кетишга мажбур бўлади. Пауза. Ориф боядан бери ўйлаб пиширган бир қарорини амалга ошириш ниятида эшикка йўналади.

Комилов. Тўхта, беномус! Қаёққа шошасан?

Ориф. Мен шаҳарга бориб келай.

Комилов. Шаҳарда нима қиласан?

Ориф. Юсуповнинг қўл ёзмаси уйимизда. Олиб келиб сизга топширмоқчиман.

Азиза (Орифга). Мен сиз билан бирга бораман.

Ориф. Йўқ, йўқ. Ўзим олиб келаман.

Азиза. Мен сиз билан бирга борай.

Ориф (асабийлашиб). Ўзим дедим-ку, ўзим!

Ойша. Майли, қўйинг, ўзи борсин.

Ориф шошиб чиқиб кетади. Яна оғир сукунат.

Комилов (кабинетга йўналаётиб). Йўлдош Комилонинг ўгли плагиатор, ўғри! (Зинапоядан оғир, секин

чиқа бошлайди. Ойшага.) Дарров, эртагаёқ совет чақириб, масалани қўясан, ёқлаган диссертациясини бекор қиласан.

Ойша. Албатта!

Комилов (яна ҳам ортиқроқ ғазаб билан). Иккаласини судга берасан.

Ойша. Албатта.

Комилов (зинадан чиқаётиб). Бу ҳам оз. (Чексиз ғазаб билан.) Қани у беномус қайтиб келсин-чи, Комиловлар оиласига иснод келтириш нима эканини кўрсатиб қўй мен унга! (Баландга кўтарилаётиб, бирданига юраги қаттиқ санчиб, кўкрагини тутди.)

Умумий ҳаяжон. Ҳамма унга ёрдамга шошади.

Ҳозир... ҳозир ўтиб кетади.

Узига келиб, бошқалар ёрдами билан аста кўтарилиб, ғойиб бўлади. Озода ёлғиз пиллапоё олдида боши солиниб қолади. Азиза болохонадан қайтиб тушади.

Азиза (зинапоядан тушаётиб афсус билан ўзига ўзи). Шаҳарга бирга тушай десам, нега кўнмади у?

Рисолат киради. Ҳайрон, сомсани столга қўяди.

Рисолат. Ҳай, чироғларим, нима гап? Даданг қани? Нега тарқалишиб кетдинглар? (Озода ва Азиза нима дейишни билмай жим қоладилар.) Ошларингга ким заҳар солди?

Азиза. Бувижон, юринг, эшикка чиқайлик. Бир гап бор.

Рисолат (Озодага). Шамол авж оляпти, ойнакларни бекитиб ол, болам... Ўзи нима гап?

Чиқадилар. Озода чуқур уқ тортиб дераза олдига боради, пардани ёлади ва боши қўйи солиганича қолади. Сидиқжон киради. У хурсанд, қўлида дафтар.

Сидиқжон (аҳволни тушуниб). Нима гап? Бирор ёқимсиз воқеа рўй бердимми?

Озода пиқиллаб йиғлаб боши билан тасдиқлайди.

Устодга бирор нарса бўлдимми? (Зинапоядан кабинетга чопади.)

О з о д а. Йўқ, йўқ, тўхтанг. Устингингиз саломатлар. Фақат уларни ҳозир безовта қилиб бўлмайди. Сабр қилинг. (*Ташқарига тикилиб, узоқ жим қолади. Кейин ўзига-ўзи.*) Яна булут! Қора булут.

С и д и қ ж о н. Нима дедингиз?

О з о д а. Йўқ. Узим... Қора булут!

Сидиқжон унга чуқур ташвиш билан тикилиб қолади. Аста-секин парда тушади.

ИККИНЧИ ҚИСМ

Биринчи қисмдаги декорация. Деразаларнинг пардалари туширилган. С о б и р о в, О й ш а ва Р и с о л а т ўтирибди. А з и з а дераза олдида ташқарига тикилиб тик турибди. О з о д а асабий у ёқдан-бу ёққа юради. Ҳамма Орифнинг шаҳардан қайтишини бетоқатлик билан кутади.

Ташқарида шамол. Узоқдан момақалдироқ эшитилади. Соат тўртга занг уради.

О з о д а. Уфф! Акамнинг шаҳарга кетганига уч соатдан ошди.

О й ш а. Орифжоннинг бу бедарак кетиши жиноят устига жиноят бўлди.

О з о д а. Наҳотки акам бизни алдаб кетган бўлса?

Азизага қарайди. Азиза индамайди.

С о б и р о в. Орифжон алдашга уста экан. Юсуповнинг қўл ёзмасини ҳам у дарров эълон этмасдан яшириб қўйгану, бу орада ўша тема юзасидан тажрибалар ўтказган бўлиб, бир-икки йил одамларни чалғитиб юрган. Кейин Юсуповнинг тайёр ишини ўз тажрибаларининг якуни деб эълон этган. Ишни пухта қилган экан!

О й ш а. Иш қанча пухта қилинган бўлса ҳам, мен бунчалик бепарво бўлмасам, ўз вақтида шубҳа уйғониши мумкин эди.

О з о д а. Акамнинг шундай жиноятга қўли бориши⁹ни ким ўйлабди дейсиз?

Р и с о л а т (*эшикка чиқиб кетаётди*). Одам худога ишонмаганидан кейин, дўзах азобидан қўрқмаганидан кейин, шунақа — гуноҳдан ҳазар қилмайди! (*Чиқали.*)

С о б и р о в (*Рисолатнинг орқасидан*). Ҳар ҳодисани ҳар ким ўзича тушунади.

Ойша. Йўқ, дин одамни гуноҳдан қайтара олмайди.
Собиров. Тўғри. Санжаровни яширин намоз ўқий-
ди дейишади. Мен бунга ишонаман.

Ойша. Уғри қариса сўфи бўлади, дейди халқимиз.

Собиров. Доно мақол.

Ойша. Агар дин одамларни жиноятдан қайтаришга қодир бўлса, дунёда уруш деган даҳшатли жиноят бўлмас эди, дарё-дарё қон тўкилмас, миллион-миллион одамлар бекордан-бекорга ҳалок этилмас эди.

Рисолат киради. Қўлида чойнак.

Рисолат. Чироғларим, овқат емаганларингга яраша, бир пиёладан чой ичиб олинглар, ахир.

Ойша. Раҳмат, буви.

Ҳеч ким чойга иштиёқ кўрсатмайди. Рисолат уҳ тортади ва чиқади.

Собиров. Дадамга жуда жабр бўлди. Яхши ҳамки севган шогирди ёнида.

Ойша. Ҳа, Сидиқжон эслик чиқди.

Озода. Мен бўлсам, акам воқеасини Сидиқжонга қўрқа-қўрқа айтибман! Биздан ихлоси қайтса-я, совуса-я, деб ҳадиксирабман!

Сидиқжон болохонадан тушади. Бир қарашдаёқ аҳволни тушунади.

Сидиқжон. Мен бир шаҳарга тушиб чиқсамминкин?

Азиза. Фойдасиз! Мен ҳозир қўшнимиз министр-
никидан уйга яна телефон қилдим. Орифжон уйда йўқ.

Озода. Акамнинг уйдан кетганига жуда кўп бўлди.
Шу вақтгача қаерда юрибди экан?

Азиза. Орифжон йўлда.

Озода. Йўлда? Наҳотки, уч соат ҳам йўлда бўлса?

Азиза. Ҳа, йўлда. Менинг эрим жиноят кўчасидан шунча узоқ кетган экан, унинг орқага қайтиши учун уч соат етарли эмас.

Сидиқжон. Гапингиз тўғри. Мен ҳам болалар уи-
да ўқиб юрган маҳалимда кичкина бир жинят қилиб қўйиб, бўйнимга олишга тоза қийналганман. Тавба қийин, аммо тавбанинг қалтис кўпригидан ўтиб олганингдан кейин, ўзинг ҳузур қилиб кетасан киши.

Эинапояда Комилов пайдо бўлади. У ҳам бир қарашдасқ аҳволни тушунади. Индамай пастга тушади, у ёқдан-бу ёққа юради, беихтиёр радиоприёмник олдида тўхтади ва унга суюниб, ўйланиб туриб қолади. У ташқи дунё ҳақида ўйлайди. У шу бўғиқ муҳитдан отилиб чиқиб кетишга тайёр. Кўзи радиоприёмникка тушади ва унга бир оза тикилиб туриб, бирданига унинг клавишини босади. Приёмникда тавтанали музика, шовқин ва дикторлар овози эшитилади.

Эркак диктор овози. Бизнинг микрофонларимиз Тошкент вокзалига ўрнатилган. Янгидан-янги поездлар келмоқда.

Хотин диктор овози. Пойтахт меҳнаткашлари Бутуниттифоқ пахтакор механизаторлар съездига келаётган қишлоқ хўжалиги, саноат ва фан ходимларини қизгин қарши олмақдалар.

Эркак диктор овози. Уч миллион саккиз юз минг тонна учун курашаётган Ўзбекистон меҳнаткашлари бу йилги экиш планини бажариб, бу съездга муносиб совға олиб келдилар. Эртага...

Комилов (радиони ўчиради ва ўйланиб қолади. Чуқур афсус билан ўзига-ўзи). Зигзаг!

Озода. Бир нарса дедингизми, дада?

Комилов (уҳ тортиб). Зигзаг деяшман. (Ташқарига ишора қилиб.) У ёқда ҳаёт ўз оқимида давом этмоқда. Менинг уйимда эса ҳаёт изидан чиқарилган.

Ойша (хуноб). Бу шарманда аҳвол яна қанча давом этади!

Комилов (Ойшага). Уканг Ориф истайдики, бу шарманда аҳвол Комиловлар уйда абадий давом этсин. Ҳа, Ориф бизга Юсуповнинг қўл ёзмасини қайтариб беришни хоҳламайди. Шундай эмасми, қизим Азизахон?

Азиза. Шундай.

Озода. Келинойи, шундайлигини билиб, нега боядан бери индамай ўтирибсиз?

Азиза. Мен эримнинг ҳақ йўлга қайтишини кутаман.

Ойша. Менимча ҳам, Орифжон қўл ёзмани бизга топшироқчи эмас. Бинобарин, у қайтиб келмайди.

Собиров. Борди-ю Орифжон қўл ёзмани нобуд этса нима қиламиз?

Сидиқжон. Наҳотки Орифжон шундай жиноятга ҳам қодир бўлса?

Собиров. Жиноятнинг тойғоқ, нишаб йўлига бир тушгандан кейин, пастга тўхтовсиз юмалаб кетаётганини

Ўзи ҳам сезмай қолади киши. Бир вақтлар бир одамнинг театрда костюм цехида ўғирлик қилиб қўйиб, фош бўла-ёзганида жиноятини яшириш учун бутун театрга ўт қўйгани асимда. Орифжон ҳам Юсуповнинг қўл ёзмасини ёндириб юбориши мумкин.

С и д и қ ж о н (*даҳшатда*). Қўл ёзма нобуд бўлса, жиноятни исбот қилиб бўлмайди.

О й ш а. Ана шунинг учун ҳам Орифжон қўл ёзмани нобуд қилади.

А з и з а. Орифжон ҳатто қўл ёзмани нобуд қилмоқчи бўлса ҳам, барибир аввал бу ерга бир келиб кетишга мажбур.

Комилов ажабланиб, Азизага тикилиб қолади.

С о б и р о в. Бундай дейишга қандай асосингиз бор?

А з и з а. Асосим бор. Сабр қилинг. Кўрасиз. Эрим бу ерга келиб сизларга нима дер экан, мен шуни кутиб ўтирибман. Шаҳарга бирга тушай десам кўнмаганидаёқ, мен Орифжоннинг бизни алдаганини тушунганман.

С о б и р о в (*Азизага*). Нега Орифжоннинг ниятини билди туриб шаҳарга қўйиб юбордингиз?

А з и з а. Ҳақ йўлга қайтиш учун мен эримга яна бир неча соат муддат бердим. (*Яна қизишиб.*) Юсуповнинг қўл ёзмаси масаласи мен учун энди оила, муҳаббат, ҳаёт масаласи. Менинг севган кишимдан умид қилишга, уни ҳақ йўлга солиш учун курашишга ҳуқуқим борми, йўқми? Нега сиз мени бу ҳуқуқдан маҳрум этасиз?

С о б и р о в. Кечирасиз, Азизахон.

К о м и л о в. Раҳмат, Азизахон. Менинг ношуд ўғлимдан шунчалик умидвор бўлганингиз учун раҳмат, болам.

А з и з а. Истайманки, эрим ўз гуноҳининг даҳшатини тушунсин, тавба қилсин, қайтадан менинг муҳаббатимни қозонсин. Бўлмаса (*қизишиб кетиб*) менинг ҳолим ҳароб: мен Орифжон билан ажралишга мажбурман. (*Комиловга.*) Кечирасиз, дада: мен сизни ранжитадиган яна бир гапни айтишга мажбур бўлдим.

К о м и л о в. Бугун ўзи менинг бошимга бало тошлари ёғиладиган кун экан, қизим!

А з и з а. Яна бир оз сабр қилинглар. Орифжон албатта келади. (*Ташқарига қулоқ солиб.*) Ана, биров келяпти. Ориф ака келяпти! (*Эшик томонга отилади. У*

эшикни очар экан, остонада бемалол оёғини артаётган Санжаровга дуч келади ва чўчиб орқага тисарилади. Ҳамма ҳайрон.) Дада, мен кўчага чиқай, назаримда Орифжон келгандек, шу атрофда айланиб юргандек бўлаётир.

Санжаров. Овора бўлманг. Орифжон келмайди.

Азиза. Келади! (Отилиб чиқиб кетади.)

Комилов (Санжаровга). Сен нега қайтиб келдинг?

Санжаров. Мен ҳеч қаяққа кетганим йўқ. Бу ерда менинг тақдирим ҳал бўлаётину, мен қаяққа бораман!

Комилов. Сен яна биздан яхшилиқ кутяпсанми? Умидингни уз! Йўқол!

Санжаров. Мен сен билан гаплашмасдан ҳеч қаяққа кетмайман.

Комилов. Шундайми? Нима гапинг бор?

Санжаров (атрофдагиларга ишора қилиб). Булар бизни холи қўйишсин.

Комилов. Менинг булардан яширадиган сирим йўқ. (Бошқалар чиқа бошлайди.) Кетманглар, ўтираве-ринглар.

Собиров. Майли, биз чиқиб турайлик. (Чиқадилар.)

Комилов. Хўш? Тезроқ гапир.

Санжаров. Йўлдош, жаҳлингдан туш. Мен ўзим олдинга кириб узр сўрамоқчи...

Комилов (унинг сўзини бўлади). Амин бўл, суҳбатингга муштоқ эмасман.

Санжаров. Ахир мен воқеани тушунтириб беришим...

Комилов (яна Санжаровнинг сўзини бўлиб). Ҳо-жати йўқ энди. Мен сенсиз ҳам воқеани таг-туби билан тушуниб олдим. Бунинг учун ўғлим ўзи менга етарли муддат берди.

Санжаров. Аммо мен...

Комилов (жаҳл билан). Муддаонингни гапир!

Санжаров. Уғлингдан қўл ёзмани талаб этма. Ёпиқ қозон ёпиқлигича қолсин.

Комилов. Энди мени ҳам жиноят йўлига тортмоқ-чимисан? Уғлимни жиноятчи қилганинг етмасмиди?

Санжаров. Мен туфайли ўғлинг кандидат бўлиб олди, доктор бўладиган бўлиб турибди. Мен сенга яхшилиқ қилдим.

Комило в. Айёрлик қилма. Сен мендан қасос олиш учун ўғлимни жиноят йўлига тортгансан.

Санжаров. Қирқ йиллик дўстимда менинг нима қасосим бўлиши мумкин?

Комилов. Сен энди дўстликни тилга олма, аблаҳ!

Санжаров. Ҳаддингдан ошма!

Комилов. Йўқ. Мен бугун ҳаддимдан ошаман, тошаман! Ҳа, сен мени биринчи марта дўстим деб атаганинда мен буни қувонч билан қабул этган эдим. Еш қалб учун «дўстингман» деган сўздан ҳам жозибалироқ нарса бўлиши мумкинми? Аммо ўша вақтдаёқ биз сенинг мактабдош дўстларинг яхши билар эдикки, сен дўстинг учун ўзингни на ўтга, на сувга урасан. Фақат бир масалада сен ўзингни бир кунда юз марта ҳам ўтга, ҳам сувга уришга таянсан. Пул масаласида! Ҳа! Пул масаласида. Кўп ўтмай сен пул топишинг яширин, аммо самарали йўллари ўрганинг. Мен сендан совидим.

Санжаров. Мен ҳам сенга ёпишиб олганим йўқ эди.

Комилов. Мен ўша вақтдаёқ сендан тамом юз ўғиршим, ҳеч тортинмасдан сенга «йўқол» дейишим керак эди. Афсуски, демадим, кўнгилчанлик қилдим... Йиллар ўтди. Юртим буюк ишларга бел боғлаган даврда сен ҳам мен билан бирга олий мактаб аудиторияларига кирдинг.

Санжаров. Чунки мен ҳам бошқалардан орқада қолишни истамадим.

Комилов. Йўқ. Сен фақат чўққиларга дадил кўтарилаётган мамлакатда илмининг обрўи борган сари ортиқ бўлишини тушундингу, ўз манфаатингни кўзладинг, холос... Кейин Ватан бизни қизгин меҳнат майдонига ташлади. Сен ҳам қанча талаб этсалар, тахминан шунча ғайрат кўрсатиб, аммо ўзингни мумкин қадар койитмасликка тиришиб ишладинг. Илм сенга на ҳавас, на бурч бўлмагандек, социализм қуришда иштирок этиш ҳам сен учун фақат бир ниқоб эди.

Санжаров. Бўхтон қилма!

Комилов. Жим тур! Эътирозинг бефойда... Сенинг асл қиёфанг юртим бошига катта мусибат тушганда яққол кўриниб қолди. Юртимизнинг ўғил-қизлари Ватан учун қон тўкаётганида, одамларнинг бир бурдагина ризқини ҳам яримта қилиб, кичкина нон дўконидан катта давлат орттиришни беҳаёлар сендан ўрганди.

Санжаров. Нима қилайки, тирикчилик экан.

Комилов. Тирикчилик эмиш! Халқ бошида зўр

мусибат турганида, хотининга қимматбаҳо пўстин кий-
гишини ҳам сен чиқарган эмасмидинг, виждонсиз?

Санжаров. Мен ўз топган-тутганимни хотиним-
гагина сарф этмадим, дўстларим билан ҳам баҳам кўрдим.

Комилов. Ҳа, ўша йиллари ҳам сен дўстинг Ко-
миловни унутмадинг. Тўрт йиллик уруш ва бунинг усти-
га сенга ўхшашларнинг ҳаромхўрлиги натижасида доцент
Комилов ярим оч, ярим юпун эди. У ҳатто лекцияларни
ҳам қаердандир орттирган биргина шинелини ечмасдан
туриб ўқир эди. Фақат аудиториянинг совуқлиги учун
эмас, балки шинели тагида дурустроқ костюми йўқлиги
учун ҳам доцент Комилов шундай қилишга мажбур эди.
Ушанда сен доцент Комиловга марҳаматлар қилиб, катта
совғалар билан унинг уйига келдинг ва у, сени ўз уйдан
ҳайдаб чиқарди. Бу — Комиловнинг энг бахтиёр кунла-
ридан бири эди. Уў, нима учун мен ана шу доцент Коми-
ловлигимда қололмадим!

Санжаров. Сен мендан юз ўгирганингда ҳам, мен
дўстлигимизга содиқ қолдим.

Комилов. Ҳа, сен яна айёрлик қилдинг. Уғлим
Алишернинг фронтда ҳалок бўлгани ҳақида шум хабар
келганда, сен яна менинг уйимга келдинг, мен билан ҳам-
дард бўлдинг, мен билан бирга кўз ёши тўқдинг, мен
билан баробар ўкириб йиғладинг. (*Ҳалқумига келган
йиғини зўрға босиб.*) Миннатдорлик юзасидан мен сен
билан яна дўстлик қилдим. Ундан кейин эса, шу миннат-
дорлик туфайли баъзан виждоним садосига қулоқ сол-
мадим. Худди шундай пайтларнинг бирида менинг ёрда-
мим билан сен илмий институтга хизматга жойлашдинг.

Санжаров. Буни ҳам пул учун қилдинг демоқчи-
мисан?

Комилов. Сени обрў учун ёки катта ойлик учун
ўзини илмий ишга урди десалар адолатсизлик бўларди.
Йўқ, сенга фақат ниқоб керак эди. Ҳа, шу вақтгача ҳа-
ром-хариш йўллар билан орттирган бойлигингни энди
бемалол оёқ узатиб еб ётмоқ учун, каламушларча хуфёна
кайфи-сафо учун сенга ниқоб керак эди, ниқоб! Мен бу-
ни тез пайқадим. Лекин сени институтдан ҳайдата ол-
мадим.

Санжаров. Сен барибир менинг ишимдан ҳеч
қандай камчилик тополмас эдинг.

Комилов. Ҳа. Сен иссиқ жойга канадек ёпишиб
профессор Юсуповнинг ўнг қўлига айланиб олган эдинг.

Мен кўп пушаймон бўлиб юрдим. Сени жинимдан ёмон кўрдим. Сен буни сезар эдинг. Севгини сезмаслик мумкин, аммо нафрат дарров ўзини билдириб қўяди. Сен мени ёмон кўрдинг. Бунинг устига ҳасад қўшилди. Сен ҳаром-ҳариш йўл билан топгани мен ҳалол йўл билан топдим, ҳалол ошимни кўчада ичдим.

Санжаров. Сенда димоғ пайдо бўлди!

Комилов. Йўқ. Мен халқимнинг ҳурмати билан самимий фахрландим. Сенга алам қилди. Сен менинг тилимни қисиб қўйиш йўлини тополмай хуноб эдинг. Ниҳоят, бунга имконият туғилади. Марҳум профессорнинг қимматли қўл ёзмаси сенинг қўлингга тушади. Сен бу қўл ёзмани ўзингни қилолмасдинг. Чунки сенинг қўлингдан бу иш келмаслиги ҳаммага аён, сен шарманда бўлар эдинг. Аммо қаллобликка ўрганган кўнглинг энди сенга тинчлик бермайди. Сен Юсуповнинг қўл ёзмасидан ҳам ўзинг учун манфаат чиқариш йўлини ахтарасан. Сен бу қўл ёзмани менинг ўғлим қўлига суқасан ва уни жиноят йўлига итарасан. Шундай қилиб, ҳам менинг уйимда ўзингга содиқ қўл топасан, ҳам кези келганда ўғлимнинг жиноятини менга пеш қилиб, тилимни қисиб имкониятига эга бўлганигга ичингдан қувониб юрасан.. Бугун ўғлимнинг сирини очишдан мақсадинг ҳам бизни ўз йўлингга солиш эди... Қани, энди умрингда бир марта инсофга келиб, рост айт-чи, менинг сўзларимда қиттак бўлса ҳам ёлгон ё муболаға борми? (Санжаров индаёлмай ерга қараб қолди.) Ҳа, даминг ичингга тушиб кетдимиз? Қани, энди чиқ бу ердан!

Санжаров. Мен ҳали кетмайман.

Комилов. Кет, деяпман.

Шовқинга Ойша ва Собир чиқади.

Йўқол!

Ойша. Йўқол, дегандан кейин йўқолсангиз-чи!

Санжаров. Бизнинг гапимиз ҳали тамом бўлгани йўқ.

Комилов. Гап тамом. Йўқол!

Санжаров. Уғлингни кечирмагунингча, ундан қўл ёзмани олиш ниятидан қайтмагунингча, мен бу ердан кетмайман.

Ойша. Бекорга овора бўласиз.

Собиров. Бу ниятингизга ҳеч қачон эриша олмайсиз! Умидингизни узинг!

Санжаров. Менинг ниятим холис. Мен сизларни ўйлаяпман. Сизлар балога қолманглар деяпман.

Ойша. Бекор айтибсиз. Ориф баҳонаси билан сиз ўзингизни қутқараяпсиз.

Озода билан Сидиқжон чиқади.

Санжаров. Бу сир очилиб кетса, фақат Ориф эмас, фақат мен эмас, сизлар ҳам жавобгарликка тортиласизлар. (Ойшага.) Ўртоқ директор, Юсупов меросининг ўрганишга бепарво қараб, халқ соғлиғига зарар етказганингиз ва укангизнинг ўғрилиқча кандидат бўлиб олишига йўл қўйганингиз учун сизни жавобгарликка тортганларида пушаймон бўлиб қолманг тагин!

Ойша. Мен буни сиздан аввал фаҳмлаганман. Пушаймон бўлмайман.

Комилов. Энди қўрқитишга кўчмоқчимисан!

Собиров. Пўписадан бошқа қуролингиз йўқ экан-да!

Санжаров (Собировга). Ахир сиз ҳам катта кетаверманг. Сизнинг Комиловлар атрофида кўтарган шовшувингиз Орифжоннинг силлиққина диссертация ёқлашига анча ёрдам қилди. Комиловлар оиласи атрофида дабдабали мақолалар ёзган сиз эмасмидингиз? Ҳар икки мақолангизнинг бирида Комиловлар оиласини ҳаммага ибрат қилиб, мақтамасмидингиз?

Собиров (самимий). Мен буни халқимизнинг ютуқларини пропаганда қилиш учун, бу ютуқларга самимий қувонганимдан ёзган эдим. У мақолаларни мен редакциянинг топшириғи билан ёзганман...

Санжаров (шошиб луқма ташлайди)... Энди редакцияни ҳам хижолатга солиб, ўзингизнинг ҳам обрўйингизни бир чақа қилиб, нима қиласиз?

Собиров (жаҳл билан Санжаровга). Бир чақа бўлса, менинг обрўйим бўлар экан, сизга нима?

Санжаров. Ахир сиз ҳам бунчалик ўжар бўлманг. Газетангизда Комиловларни мақтовчи яна битта мақола ташкил қилсангиз, иш ўз-ўзидан босди-босди бўлади-кетди-да!

Собиров. Бунинг учун сизга ўхшаш беюз, беномус бўлиш керак.

Комилов (истеҳзо билан). Хўш, энди мен нимадан қўрқишим керак?

Санжаров. Йўлдош, ўзинг ўйлаб кўр: Академияга сайловлар олдидан шундай шармандалик...

Комилов (Санжаровнинг сўзини бўлиб). Бўлди! Бас! (Истеҳво билан.) Сен яна одамман деб, ҳатто зиёлиман деб бош кўтариб юрибсан-а!

Санжаров. Менинг олий маълумотим бор!

Комилов. Фақат маълумот ва касбгина кишига «зиёли» деган улуг номни кўтариб юришга ҳуқуқ бермайди. Биз зиёлилар биримиз муаллимиз, биримиз врач, биримиз — агроном. Ўзимиз ҳар хилмиз, касбимиз ҳар хил. Аммо бизнинг ҳаммамизнинг битта, ягона бош касбимиз бор. Бизнинг бош касбимиз — бизни рўёбга чиқарган халққа хизмат. (Ғурур билан.) «Зиёли» деган сўз зиё эгаси, нур эгаси, ҳаётга нур сочувчи, одамларнинг зехнига нур багишловчи демакдир. (Нафрат билан.) Сендан эса фақат қора сассиқ тутун бурқсийди.

Санжаров. Йўлдош, мени қўя тур. ўғлингни ўйла. Ўғлингга шафқат қил. (Ҳаммага.) Бунча энди фанатик бўлмасанглар! Ахир одаммисизлар ўзларинг? Наҳотки сизларда шафқат йўқ?

Озода. Акамнинг шафқат талаб этишга ҳаққи йўқ.

Комилов. Ориф қилмишига яраша жазо тортиши лозим.

Санжаров (қаттиқ). Ҳой, Йўлдош, бу нима зolimлик? Ўғлинг нима қиптики, сен унга мунчалик қаҳр қиласан? Ориф бировнинг ишини ўзиники қилган бўлса, нима қипти? Дунёда бировнинг ҳақини емаган ким бор?

Сидиқжон. Ҳаммани ўз газингиз билан ўлчаманг.

Санжаров (Сидиқжонга). Сиз тек туринг. Сиз бу ерда бегонасиз?

Комилов. Бу ерда фақат сен бегонасан.

Санжаров (қизгин, ҳаммага). Ҳаётда доимо биров бировнинг ҳақини ейди. Бировнинг ҳақини ейишдан ҳазар қилсанг, ҳаётдан қониб лаззатлана олмайсан киши. Ҳаётнинг, бутун табиатнинг қонуни шу. Ҳаёт — бир денгиз. Агар денгизда наҳангга ўхшаш катта балиқлар кичик балиқларни еб турмаса, балиқ кўпайиб кетиб, денгиз қуриб қолади.

Комилов. А-а! Ана энди сен умрингда биринчи марта ниқобингни ташладинг, наҳанг!

Санжаров. Ҳа, мен наҳангман! Ҳар бир одамнинг лчида наҳанг бор. Ҳар ким ҳаётдан қониб лаззатланиш

учун қўлидан келганини қилади. (Комиловга.) Сен ўзинг ҳам ҳаётнинг гаштини сурмаяпсанми? Мана ўзинг ҳам шундай кошона қуриб олибсан-ку?

Комилов. Мен буни ҳалол меҳнатимга қурдим.

Санжаров. Бунинг аҳамияти йўқ.

Собиров. Бунинг фақат сиз учун аҳамияти йўқ.

Санжаров. Сизнинг қариндошингиз Орифжон учун ҳам бунинг аҳамияти йўқ. (Комиловга.) Уғлинг бировнинг ҳақиға (қандили кўрсатиб) ҳашаматли нарсалар олиб келиб уйингни безатиб қўйибди-ку?

Комилов. Бу ишни менинг ўғлим эмас, сенинг шогирдинг қилган.

Санжаров. Агар ўғлингнинг ичида наҳанги бўлмас эди, у менинг шогирдим бўлмас эди.

Комилов. Мен бу наҳангни қуритаман!

Санжаров. Қуритолмайсан.

Собиров. Қуритамиз.

Санжаров. Наҳанглик одам ичида абадий яшайди. Сиз уни қурита олмайсиэ!

Ойша. Қуритамиз!

Собиров. Биз одамнинг ҳақиқий инсон бўлишига ишонамиз.

Комилов. Бу — бизнинг имонимиз.

Санжаров (Комиловга). «Имон!», «Имон!» Шу имонинг билан сен бугун ҳатто ўз ўғлингнинг қўлидан бировнинг қўл ёзмасини олишга ҳам қодир бўлолмай турибсан-ку?

Ойша. Биз Орифни қўл ёзмани топширишга албатта мажбур этамиз.

Комилов. Гап фақат қўл ёзмада эмас. Биз Орифни сен наҳангдан юз ўгиришга ҳам мажбур этамиз.

Санжаров (истеҳзо билан). Қандэй қилиб?

Комилов. Биз Орифга ёнбосмаймиз! Таслим бўлмаймиз!.. Энди йўқол! Иккинчи марта остонамга қадам босма!

Санжаров (тантана билан). Мен кетаман. Аммо менинг руҳим сизларнинг орангизда қолади: Ориф сизлар билан курашни давом эттиради ва сизларни енгади. (Комиловга.) Уғлинг сенга қўл ёзмани бермайди. Уғлингни кутма, ўғлинг келмайди. (Чиқади.)

Комилов. Келмаса-келмасин! (Пауза.)

Рисолат киради.

Мен энди ўғлимни кутмайман. Кутиш шунчалик бўлар.
Бас!

Рисолат. Бу нима деганингиз, болам? Жаҳлингиздан тушинг, шайтонга ҳай беринг. (Ийглаб.) Ундан кўра ўйласангиз-чи! Болангиз шу вақтгача қаерда қолиб кетди? Ўзини бир нарса қилиб қўймадимикин?

Умумий саросима.

Озода. Энди нима қилдик? Опажон, бир нарса қилиш керак эди.

Ойша (саросимада). Каримжон, бир фалокат бўлмасин, бир нарса қилиш керак.

Собиров ҳам саросимада елка қисади. Ҳамма ҳаяжонда.

Рисолат. Ҳой, болам Йўлдошхон, айтсангиз-чи, нима қилайлик? (Комилов индамайди.) Вой, диссертациянлар ҳам қуриб кетсин. Болам бечора ўзини нобуд қилиб қўйган бўлса нима қиламиз? Ҳой, ҳой, Йўлдошхон, нега индамайсиз?

Комилов (кўзларидан ёш оқа туриб). Шундай фарзанд менга керак эмас! Менинг ўғлим йўқ. Менинг ўғлим ўлган!

Рисолат (қаттиқ ҳайратда Комиловга тикилиб қолади). Ё олло!

Пауза. Озода секин дадаси олдига келади. Унинг кўзларига тикилади.

Озода. Дадажон, фақат акамгина эмас, мен ҳам сизга кўп озор бердим. Мени кечиринг. Ориф акам воқеаси менга катта сабоқ бўлди. Уйлаб кўрсам, Ориф акам билан мен бир йўлда турибмиз экан. Фақат акам бу йўлнинг охирига етгану, мен бошида турибман. Ҳозир шу йўлдан қайтмасам, мен ҳам акамдай бўламан. Эҳтимол мен бировнинг асарини ўғирламасман, аммо ўз роҳатини кўзлаш, балойи нафс, манфаатпарастликда акамнинг худди ўзи бўламан. Ҳа. (Қатъий.) Мен сизнинг йўлингиздан боришни истайман. Кечаги маслаҳатларингизни қайтарганим учун мени кечиринг. Мен шу бугуноқ районга жўнашга қарор бердим. Сизни кузатаману, ўзим ҳам учиб кетаман.

Комилов. Сен менинг ярамга малҳам қўйдинг, болам. Сенга бутун қалбимдан оқ йўл тилайман.

А з и з а (ҳаяжон билан). Орифжон келяпти!
Рисолат. Худога шукур!

О р и ф киради.

Рисолат (атайин эшикка чиқаётиб Орифга шивирлайди). Болам, дарров тавба қил. Дадангининг авзойи бузуқ. (Чиқади.)

О р и ф. Тавба қилдим. Иккинчи марта оиламизга иснод етказадиган иш қилмасликка қасамёд этаман.

К о м и л о в. Бу ҳам оз! Сен ҳали тегишли жазонгни тортасан! Қўл ёзмани бер.

О р и ф. Мен қўл ёзмани сизларга топшираман. Аммо бир шартим, йўғ-э... илтимосим бор.

К о м и л о в (жаҳли чиқиб). Шарт? Илтимос! Қандай илтимос?

О р и ф. Илтимосим шуки, қўл ёзманинг ҳозир менинг қўлимдаги қисмини Юсуповнинг янги топилган асари деб эълон қилсак! Мен кандидатлик диссертацияси қилиб ёқлаган қисми эса меники бўлиб қолаверса.

Ҳамма даҳшатда. Пауза.

К о м и л о в (ғазаб билан). Уйлаб-уйлаб топган гапинг шу бўлдими ҳали!

А з и з а. Ақлингизни едингизми, Ориф ака?! Яхши уйлаб кўринг. Юсуповнинг қўл ёзмасини ўз қўлингиз билан дадамга топширишингиз мумкин. Шундай қилинг. Мени миннатдор этинг.

О р и ф. Мен шармандаликка чидолмайман.

О й ш а. Буни аввал уйлаш керак эди!

С и д и қ ж о н. Сиз қўл ёзмани топширишингиз лозим.

О р и ф. Мен бунга кўнолмайман.

О й ш а. Биз сенга «кўн» деб илтимос қилмоқчи эмасмиз.

А з и з а. Одамлар бирор юқумли касалга мубтало бўлсалар, ўзлари дарҳол докторга юғурадилар. Сиз эса пул, давлатпарастлик ва обрўпарастлик касалига мубтало бўлибсизу, бу масалани яна бизга ҳам оқтирмоқчи бўласиз. Уят! Уят! Қайтинг, бу йўлдан!

Биринчи пардада Комилов олиб чиққан кўк папкани олиб, эрига узатади.

Агар унвоисиз яшашга бўйнингиз ёр бермаса, эски те-
мангиз юзасидан яна ҳалол иш бошланг.

Ориф папкани олмайди.

Комилов. Қўл ёзмани бер!

Ориф. Дадажон, менинг илтимосимга кўнинг, мен-
га шунча яхшилик қилдингиз, яна бир яхшилик қилинг.

Азиза папкани афсус билан жойига ташлайди.

Комилов. Мен сенга яхшиликлар қила-қила, шу
жойга етдим, нонкўр! Мен ҳозир ўша яхшиликларимни
ҳар бирини ўнта ёмонликка алмаштиришга тайёрман, фа-
қат, бу ёмонлик ўғлимни тўри йўлга қайтаришга ёрдам
берса бас. Мен энди сенинг бурнингни ерга ишқайман!

Ориф. Ҳа, энди менга кетмон чоптиринг.

Комилов. Керак бўлса, кетмон ҳам чоптираман.
Кетмончи киму, сен кимсан? Сен — халқнинг тузини
ичиб, тузлигига тупурган ноинсофсан! Сен текинхўрсан,
ўғрисан, ўғри! Қўл ёзмани бер!

Ориф. Қўл ёзма менда эмас.

Озода. Елғон гапирманг.

Ориф (алам билан). Қўл ёзма менда эмас!

Ойша. Кимда? Ё куйдириб юбордингми?

Ориф (аламидан ўзини туюлмай). Куйдириб юбо-
ролсам қани эди-я.

Ҳамма газабда.

Комилов. Шундоқ дегин! Ҳали шундай ёвуз ния-
тим ҳам бор эди дегин! (Таҳдид этиб.) Қўл ёзма қани?

Ориф индамай туриб қолади.

Азиза (Орифга). Эссиз, эссиз менинг умидларим,
орзуларим! Сизнинг жиноятингиз ҳақидаги миш-мишлар
қулоғимга чалингандан бошлаб то шу кунгача мен ҳақи-
қатни билиш учун не ҳаракатлар қилмадим, сизни ҳақ
йўлга солиш учун не азоблар чекмадим! Аммо сизнинг
манфаатпарастлик занги босган қалбингиз менинг нидо-
ларимни эшитмади. Сиз менинг умидларимни ер билан

яксон қилдингиз, муҳаббатимни топтаб ташладингиз. Сиз айбингизга икром бўлмадингиз. Сиз номард экансиз! (Комиловга.) Дадажон, Юсуповнинг қўл ёзмаси менда.

Ҳамма ҳайрон.

Комилов. Сизда?!

Рисолат киради.

Азиза. Ҳа, қўл ёзма менда. Дадажон, мен кўп излагандан кейин Юсуповнинг қўл ёзмасини кеча уйимиздан топиб, ҳар эҳтимолга қарши, бу ерга олиб келиб қўйганман. (Ориф ҳаяжонда. Орифга.) Мен сизнинг ҳақ йўлга қайтишингизга умидвор бўлиб, шунча кишини эрталабдан бери қийнаб, индамай ўтиришга мажбур бўлдим-а! (Комиловга.) Дадажон, сизлардан кечирим сўрайман.

Комилов. Сиз арқонни узун ташлаган экансиз, қизим. Сиз кечирим сўраманг, миннатдорлик талаб қилинг. (Орифга.) Демак, сен қўл ёзмани ҳақиқатан нобуд қилмоқчи бўлиб шаҳарга борибсану у жойда қўл ёзмани тополмай, ноилож менинг олдимга қайтиб кепсан-да!

Ориф индаёлмай ерга қараб қолади. Истеҳзо билан.

Баракалло!

Азиза. Мен қўл ёзмани олиб, унинг ўрнига Орифжонга икки энлик хат қолдирган эдим, мен эримдан ҳақ йўлга қайтишни илтижо этган эдим.

Комилов. Бу ҳам фойда бермабди. (Азизага.) Қўл ёзма қани, қизим?

Азиза. Ҳозир олиб тушаман. Столингизнинг ғала-дониди.

Комиловнинг кабинетига йўналади. Ориф сапчиб ўрнидан туради-да, кабинетга отилади. У ёққа Азизадан илгари кирмоқчи бўлади. Зинапояда отасига дуч келади. Комилов ўғлининг йўлини тўсади.

Комилов. Тўхта, нима қилмоқчисан?

Зинапоя олдида тортишув, Собиров ва Сидиқжон Комиловга ёрдамга шошадилар. Ориф отасини улоқтириб ташлаб, юқорига чопади.

Собиров унга етиб олади ва орқага итариб ташлаб, Азиза орқасидан кириб кетади. Ориф яна юқорига ҳамма қилганда унинг йўлини Сидиқжон тўсади. Ойша ва Озода зинапоядан анча нари бориб йиқилган Комиловга ёрдамга келадилар.

Комилов. Мени қўйинг. Югуринг, қўл ёзгани олдинг. Нобуд қилади!

Ойша. Дадажон, хотиржам бўлинг. Қўл ёзма ишончли қўлларда!

Рисолат (Орифга). Ўз отасига мушт кўтарган, имонсиз!

Комилов (Орифни кўриб). Ҳайвон! Йиртқич!

Ориф бошини қуйи солиб жим қолади. Зинапояда Собиров ва Азиза пайдо бўлади.

Собиров (қўлидаги қўл ёзгани баланд кўтариб). Юсуповнинг қўл ёзгани мана!

Комилов. Хайрият!

Ориф беихтиёр ўзини қўл ёзмага ташламоқчи бўлади, уни яна Сидиқжон тўсади.

Собиров (Орифга). Ололмайсан! Куйдира олмайсан! Қариндош, сенлаганимга ажабланма, сизлашга тилим бормади!

Ҳамманинг газабли кўзи Орифда.

Комилов (ёлвориб отасига тикилиб қолган Орифга). Менга тикилма! Сенинг олазарак бежо кўзларингда қопқонга тушган йиртқичнинг даҳшатидан бошқа ҳеч нарса йўқ, ҳеч нарса! Ўғлим Алишер тирик қолса-ю, сен ўла қолсанг бўлмасмиди...

Ойша (Орифга). Тириклардан қўрқмасанг (Сожида ва Алишернинг портретларини кўрсатиб.), марҳумлардан уялмадингми, беор!

Комилов. Менинг ўғлим, бутун ҳаётимни бағишлаган ўғлим, битта-ю битта, ўғлим шуми ҳали? Шуми? (Пауза. Узини тугиб олиб, Орифга.) Биз енгдик! Комиловлар оиласидан бир бегона, бир якка мохов чиқибди-ю, бутун оилани нафс йўлига тортмоқчи бўлибди. Сурбетлагининг оқибатини ўзинг кўриб турибсан. Биз сени енгдик!

Ойша. Биз сенинг устодингни ҳам енгдик.

Комилов. Биз енгдик! (Қўл ёзгани завқ билан варақлайди. Кўзойнагини ахтариб тополмайди.) Кўзой-

нагим болохонада қолибди. Қизим Озода, чироқни ёқиб юбор. (Озода қандилни ёқади. Комилов қўл ёзмани ва рақлашда давом этади.) Уў, неча-неча дорининг неча касалларга шифоси ҳақида сўз бораётир-ку асарда! (Орифга ғазаб билан.) Одамлар касал бўлаверибди, улардан қанчаси ўлаверибди-ю, сен бу дориларни босиб ёта берибсан-да, инсофсиз! (Қўл ёзмада жуда муҳим бир нарсага қўзи тушиб, бирданига Орифга бақиради.) Тўхта! Тўхта! Даҳшат!

Ориф талвасада.

Комилов. Азизахон, сиз бу қўл ёзма билан танишишга улгурганмидингиз?

Азиза. Йўқ. Мен топдим, бекитишга мажбур бўлдим.

Комилов (Орифга). Энди сен айт, аблаҳ, сен айт, онанг қандай касалдан вафот этган эди? (Орифнинг тили лол.) Гапир, тилинг кесилгур, гапир!

Ориф. Онам пенфигус касалидан вафот этган эди.

Комилов (ҳаммага). Бу асарда эса пенфигус касалига қартизон дорисининг шифо бўлиши алақачон айтиб қўйилган экан.

Азиза. Даҳшат! Даҳшат! (Орифга.) Демак, онангиз хавфли касал билан оғриб ётганида сиз унга шифо бўлувчи дорини бекитиб ўтиргансиз?

Ойша. Қотил!

Ориф. Йўқ, йўқ! Мен онамни ўлдирганим йўқ! Айб докторларда. Докторлар анчагача онамнинг касалини аниқ тайинлаша олмади. Бири — пенфигус деди, бири — бошқа касал деди.

Озода. Сиз ҳам иккиланибсиз-да!

Азиза. Сиз дорини ўша вақтда эълон этсангиз, бу асар сизники эканига одамлар ишонмай, шарманда бўлишингиздан қўрқибсиз-да!

Ориф. Мен шошиб қолдим. Шошганимдан дорини оғимга яширинча бериш ҳам хаёлимга келмабди. Мен фақат бир-икки кун иккиландим. Кейин дорини дарров эълон этишга қарор бериб, азонда касалхонага чопдим. Аммо...

Ойша. Аммо сен кечиккан экансан.

Ориф. Ҳа, оғим вафот этган экан. (Ҳўнграб йиғлайди.)

Қаттиқ момақалди роқ эшитилади. Чақмоқ чақади.

Рисолат. Ё олло!

Ориф. Кечиринг мени! Кечиринглар мени, кечиринглар. (Отасининг оёғига йиқилади.) Ўзим пушаймонман! Пушаймонман!

Яна чақмоқ чақилганда деразада Санжаровнинг силуэти кўринади.

Комилов (Орифта). Тур ўрнингдан! (Ориф туради. Комилов унга тикилиб туриб, ўзини тутолмай шапалоқлаб юборади.) Йўқол!

Ориф чиқа бошлайди ва остонага борганда онасининг портретига тикилиб, мадорсизланиб, деворга суяниб қолади. Комилов Сожида портретига тикилади.

Сожида! Сожида!

Рисолат пиқиллаб йиғлаб, унинг бўйнига осилади. Комилов кампирни тинчлантиради ва унинг қучоғидан чиқади.

Менинг уйимга бойлик инсонни юксақларга кўтариш учун эмас, разолатга ва касофатга судраш учун кираётганини билсам эди, мен уни итдек қувиб солар эдим! (Шифтда бу ердагиларни худди масхара этгандек париллаб ёниб турган қандилга кўзи тушади ва унга мурожаат қилади.) У-ў, бойлик, бойлик! Менинг уйимга сен келадиган бўлсангу имон кетадиган бўлса, мен сенга ўт қўяман, ўт! (Оғир стулни тутуди, бошқаларнинг «ҳай» деб огоҳлантиришига қарамай, шартга кўтаради ва қандилга отмоқчи бўлади, аммо бирданига кўкрагини ушлаб ҳолсизланади, стул қўлидан тушади.)

Умумий саросима, ҳаяжонли овозлар. Ҳушидан кетган Комиловни Сидиқжон ва Собиров ушлаб қолади.

Азиза (дарров қўмондонликни қўлга олиб). Маҳкам ушланг. Секин-секин. Ичкарига олиб кирайлик. Каравотга ётқизинг.

Комиловни чап томондаги хонага олиб кириб кетадилар. Ориф ҳам ичкарига кирмоқчи бўлади. Рисолат унинг йўлини тўсади.

Рисолат (Орифга). Кирма! Кўзига кўринма!

Рисолат ичкарига кириб кетади.

Ориф (ёлғиз. Талвасада). Нима қилиб қўйдим мен! Яна касофат! Яна ўлим!

Озода шошиб ичкаридан чиқади ва эшикка йўналади.

Ориф. Қаёққа?

Озода. «Тез ёрдам» чақиришга. (Чиқади.)

Ориф (ёлғиз). Наҳотки яна ўлим! Ҳаммасига мен сабабман, мен!

Ойша чиқади.

Дадам...

Ойша (унинг сўзини бўлиб). Дадамни тилиннга олма! (Аптечкадан бир нарсани олиб, кириб кетаётиб.)

Чиқ бу ердан, бегона!

Кириб кетади. Ориф эшикка томон секин йўналар экан, кўзи стол устида ҳамма томонидан саросимада унутилиб қолдирилган қўл ёзмага тушади.

Ориф. Юсуповнинг қўл ёзмаси! Унутибдилар! (Қўл ёзмани қўлига олиб ўйланиб қолади.) Яна сен менинг йўлимни тўсасан! Яна юрагимга гулгула соласан! (Бир қарорга келолмай, қўл ёзмага бош қўйиб ўйланиб қолади.)

Санжаров пайдо бўлади. У ёмғирда ивиб, сувга ботган мушукдек шумшайиб қолган. У индамай Орифнинг орқасига келади, қўл ёзмани танийди, севинади. Орифни туртади. Ориф кўзларига ишонмай ҳайрон.

Санжаров (шивирлаб). Ташлама! Ол! Қоч!

Ориф. А-а! Яна келдингми? Кет бу ердан! Мени сен адаштирдинг, сен расво қилдинг! (Санжаров қўл ёзмага чанг солмоқчи бўлади. Ориф унга имкон бермайди.)

Санжаров. Қўл ёзма меники! Уни сенга мен берганман!

Ориф. Йўқол! (Санжаровнинг гирибонидан сиқиб, жаҳл билан ташқарига чиқариб ташлайди.)

У ёқдан шарақлаб синган ойна товуши эшитилади. Бу овозга Азиза шошиб чиқади. Ориф Азизанинг кўзларига умид билан тикилади. Аммо Азиза уни кечирмоқчи эмас. Азиза қўл ёзмани

эслайди. Шошиб қўл ёзмани ахтаради. Топиб севинади. Энди
Орифни ахтарар экан, тополмайди: у секин чиқиб кетган эди.

Азиза (чексиз севинч билан). Олмапти! Қолдириб-
ди! (Қўл ёзмани бағрига босиб, завққа тўлиб, бир оз
жим қолади. Кейин қўл ёзмани олиб ичкарига шошади.)

Саҳна бир оз бўш қолади. Ичкаридан Собиров ва Сидиқжон
чиқадилар. Улар жуда асабий. Собиров папирос чекади
ва Сидиқжонга папирос узатади.

Сидиқжон. Раҳмат, мен чекмайман.

Собиров «ҳа, ростдан ҳам чекмас эдингиз-а!» дегандек бош чайқайди.
Иккаласи ҳам оғир ҳолатда жим қоладилар.

Сидиқжон (ғазаб билан). Афсуски Санжаров
ҳозир шу ерда эмас.

Собиров. Аммо Санжаров энди жазодан қочиб қу-
тулолмайди.

Озода киради.

Озода. «Тез ёрдам» йўлга чиқди.

Сидиқжон. Хайрият!

Собиров папиросни дарров кулдонга босиб, ўчириб, яхши
хабарни ичкаридагиларга етказиш учун шошиб кириб кетади.

Озода. Дадам қалай?

Сидиқжон. Йўлдош Комилович умидсизларни
ёмон кўрар эди. Умид қилайлик, дўстим!

Пауза.

Озода (бугун қалбдан секин). Раҳмат сизга. Си-
диқжон ака.

Сидиқжон (самимий ажабланиб). Мен раҳматга
арзирлик ҳеч бир иш қилганим йўқ-ку?

Озода. Сиз бир синовдан ўтдингиз.

Сидиқжон. Қандай синовдан?

Рисолат чиқади.

Рисолат. Уфф. Қандай қора кун бўлди бугун. Яна
бу ҳавонинг бузилганини айтмайсизларми?!

Сидиқжон. Ҳа, ҳаво ҳам Йўлдош Комиловичнинг
юрагига ёмон таъсир қилди.

Рисолат (ташқарига чиқиб кетаётиб Озодага). Деразаларни очиб юборсанглар-чи! (Чиқади.)

Озода деразани очади. Шабада кириб дераза пардаларини ўйнатади.
Қип-қизил уфқ кўринади.

Озода. Хайрият! Ҳаво очиқ, офтоб қизариб ботаяпти!

Сидиқжон. Бу — яхши аломат!

Озода (умид ва интизорлик билан). Эртага ҳаво яхши бўлади!

Иккаласи ҳам уфққа тикилиб қоладилар. Секин-аста парда тушади.

1960